Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 271 (10868) | 1978 чылдың ноябрь 25, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеН | Өртээ 2 коп.

ХОНУКТА ПЛАНДАН АЖЫР 75 ТОННАНЫ

Тыва АССР-ниң автомобилистеринге Саян артындан хонукта-ла чүүк сөөртүлгезиниң хемчээлин 2655 тонна чедирип, сөөртүлгенин темпизин улам шапкынчыдарының даалгазын берген турган. Эрткен средада олар даалгадан ажыр хонукта 75 тонна чүүктү эккелгеннер. Ниити түннел — 2.730 тонна болган. Ол чүүктернің хөй кезиин — 2.242 тоннаны — ниитиниң ажыглалының транспорту сөөрткен. Сөөлгү хүннерде мурнакчыларның саны улам көвүдеп турар.

Кызылдың 1-ги АТБ-зинден В. Константинов, В. Баев, М. Суносов, В. Верзилов, Сергей Педченко, В. Бызков; 2-ги АТБ-ден — В. Прибытко биле Г. Коноплянников; «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазындан — В. Голубцов, П. Кочетков, В. Полежаев, В. Чыртай-оол, В. Майнагашев; 3-кү АТБ-ден — Н. Владимиров, В. Чикизубов, В. Ломухин, И. Селиманов олар боттарынга онаашкан норма-чижээн ажыр күүседип, мурнакчыларга санадып турарлар.

Абаканның автотрезинин болгаш Тыва транспорт эргелелиниң чолаачылары хонукта даалгадан ажыр 540 ажыг тонна янзы-бүрү чүүктү сөөрткен. «Тыва суг тудуг» трестин автобаазазының чолаачылары ол-ла средада ийи хонуктуң нормазы хире чүүктү сөөртүп, боттарының даалгазын дыка ажыр күүсеткен. Ол ышкаш график ёзугаар 30 тонна чүүк сөөртүр турган, Тыва автоорук эргелелиниң чолаачылары 77 тонна кылдыр күүсеткен.

Үстүнде түннелдерден алгаш көөрге, республиканың автомобилистери бүгү таарымчалыг байдалдар үезинде 1979 чылдың эгезинге чедир берген даалганы чүгле дөлдүр эвес, а ажыр күүседир аргалыг боон турар-дыр.

ВАРШАВА КЕРЭЭЗИНИҢ КИРЖИКЧИЛЕРИ КҮРҮНЕЛЕРНИҢ ПОЛИТИКТИГ КОНСУЛЬТАТИВТИГ КОМИТЕДИНИҢ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫ

Найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң чөвүлел хуралы 1978 чылдың ноябрь 22—23-те Москвага болган.

Чөвүлел хуралга киришкеннер болза:

Болгария Улус Республикадан—БКП ТК-ның Бирги секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы Т. Живков, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы С. Тодоров, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң даштыкы херектер министри П. Младенов, БКП ТК-ның секретары Д. Станишев, БКП ТК-ның кежигүнү, БКП ТК-ның Бирги секретарының кабинединиң начальниги М. Балев;

Венгрия Улус Республикадан—ВСАП ТК-ның Бирги секретары, делегацияның баштыңы Я. Кадар, ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Д. Лазар, ВСАП ТК-ның секретары А. Денеш, ВСАП ТК-ның кежигүнү, ВУР-нуң даштыкы херектер министри Ф. Пуйя;

Герман Демократтыг Республикадан—ГСЧП ТК-ның Чингине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы Э. Хонеккер, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Штоф; ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГСЧП ТК-ның секретары Г. Аксен, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГСЧП ТК-ның секретары Г. Миттаг; ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң даштыкы херектер министри О. Фишер, ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы Г. Кроликовский, ГСЧП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, ГСЧП ТК-ның Делегей харылзаларының килдизинин эргелекчизи Э. Винкельман, ГСЧП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, ГСЧП ТК-ның Партөрганнар килдизинин эргелекчизиниң оралакчызы В. Эберляйн;

Польша Улус Республикадан—ПКАП ТК-ның Бирги секретары, делегацияның баштыңы Э. Герек, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы П. Ярошевич, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПКАП ТК-ның секретары Э. Бабюх, ПКАП ТК-ның секретары Р. Фредек, ПКАП ТК-ның кежигүнү, ПУР-нуң даштыкы херектер министри Э. Войташек;

Румыния Социалистиг Республикадан—РКП-ниң Чингине секретары, РСР-ниң Президентизи, делегацияның баштыңы Н. Чаушеску, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнү, РСР-ниң Премьер-Министри М. Мәнеску, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң даштыкы херектер министри Андрей Штефан, РКП ТК-ның секретары Мушат Василе;

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинден—СЭКП ТК-ның Чингине секретары, СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, делегацияның баштыңы Л. И. Брежнев; СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары М. А. Суслов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СССР-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары К. У. Черненко, СЭКП ТК-ның секретары К. В. Русаков, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның Чингине секретарының дузалакчызы А. М. Александров, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, СЭКП ТК-ның Чингине секретарының дузалакчызы А. И. Блатов;

Чехословак Социалистиг Республикадан—ЧКП ТК-ның Чингине секретары, ЧССР-ниң Президентизи, делегацияның баштыңы Г. Гусак, ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң Чазаанын Даргазы Л. Штроугал, ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧКП ТК-ның секретары В. Биляк, ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң даштыкы херектер министри Б. Хнеупек.

Чөвүлел хуралдың ажылынга Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Каттышкан чепсектиг күштериниң Кол командылакчызы Совет Эвилелиниң Маршалы В. Г. Куликов биле Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң Чингине секретары И. И. Фирюбин олар киришкен.

Политиктиг Консультативтиг Комитеттиң чөвүлел хуралынга Европада байдалдың кандыг болуп бар чыдарының өйү келген чугула айтырыгларын чугаалажып көрген болгаш ниитизи-биле делегей бйдалының чамдык айтырыгларын дугайты санал-оналдар солчуушкуну болган. Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынының чорудулгазын калбарыр болгаш чепсегленишкинни дүжүрер дээш демиселге улам ынайгы базымнар чугаалажылгага кол черни өөлөөн.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери байдалды боттарының канчаар үнелээнин, боттарының түннелдерин болгаш саналдарын Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алган Декларациязында тайылбырлаан. Чөвүлел хуралды эрттирген чүрт болур Совет Эвилели Декларацияны Каттышкан Изциялар Организациязының албан хуузунун документизи кылдыр тарадыр база ону Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери бүгү күрүнелериниң чазактарынга медээлеп чедирер деп дугурушкан.

Боттарының чүрттарының коммунистиг болгаш ажылчын партияларының съездилеринге ажылдап кылдынган принципиалдыг угланыышкынга шынчы бо чөвүлел хуралдың киржикчилери бүгү-ниити тайбың, улустарның хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, боо-чепсектерни эндере бүдүрерий соксадыр болгаш чепсегленишкинни дүжүрер дээш, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырар, улустар аразына бүзүрежилгени болгаш найыралды быжыглаар дээш чайгылыш чок демиселди үргүлүүлээр деп боттарының быжыг шиитпирлиин Политиктиг Консультативтиг Комитеттиң чөвүлел хуралынга база дагын бадыткаан. Бистиң үевистиң ол өйү келген эң чугула сорулгаларын херек кырынга шиитпирдээринге олар күжениишкиннерин харамаанмас.

Байдалдың кандыг янзылыг болурундан хамаарыштыр Декларацияда кодүүлген сорулгаларны күүседир талазы-биле улам ынай хемчеглерни Даштыкы херектер министрлериниң комитеди чамдык үе эрткенде бодунуң хуралынга көөрүн болгаш ооң киржикчилери кылдынган ажылдың түннелдериниң дугайын боттарының чазактарынга илеткээрин дугуржуп алган.

Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Каттышкан чепсектиг күштериниң Кол командылакчызы Совет Эвилелиниң Маршалы В. Г. Куликовтуң Каттышкан командылалчериниң практиктиг ажылының дугайында илеткелин Политиктиг Консультативтиг Комитет дыңнаан.

Политиктиг Консультативтиг Комитеттиң чөвүлел хуралы ақы-дуңма найыралдың болгаш эш ёзузунуң кады ажылдажылгазының байдалынга эрткен.

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВКЕ ДИМИТРОВ ШАҢНАЛЫН ТЫВЫСКАНЫ

БКП ТК-ның Бирги секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков СЭКП ТК-ның Чингине секретары, СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневке делегейниң Димитров шаңналының лауреадының дипломун болгаш алдын медалын Кремльге кээп, ноябрь 23-те тывыскан. Эш Брежнев бо бедик шаңнал-биле тайбыны, демократияны болгаш социал дешилгени деткиринге ниитилел-политиктиг, эртем болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы дээш шаңнаткан.

Шаңнадды тыпсып тура эш Т. Живков чүве чугаалаан.

Т. ЖИВКОВТУҢ чугаазы

Эргим эш Брежнев!

Болгарияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң хундулуг даалгазы болур, тайбын болгаш социал дешилге дээш Димитров шаңналын Силерге тыпсырын өөрүшкү болгаш ханы хүндүлелбиле күүседип тур мен.

Димитров лауреаттарының бо чылгы дадазын баштаар кижиниң адын тодарадын алыры биске берге эвес болганын Силерге бүзүредиви албан эвес боор. Сөстүң алыс утказы-биле алырга, Силериң шаңнатканынар-биле холбаштыр жюриниң ролюн социалистиг Болгарияның бүгү улузу күүсеткен.

Тайбынды, айыыл чок чоруктуу болгаш улустар аразында кады ажылдажылганы быжыглаарының хөрээнге Силерден артык улуг ачы-хавыяалыг оскө мыдыг политиктиг ажылдакчы чок деп чүве бистиң улузувустуң угаан-медерелинде турун турар, Леонид Ильич! Кижи төрелгетениң дешилгезиниң болгаш ёзулуг чаагай буянның чоруктуң принциптерин бадыткаарының эң-не шылгарактай болгаш ниитиге хүлээн көрдүнген демиселчилери Совет Эвилелиниң партия болгаш күрүне удуртулгазы, Совет Эвилелиниң Коммунистиг патиязының Төп Комитединиң Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы боон турар ыдыг парын, динамиктиг үе-чадада чүрттаа турар бис.

Хүндүлүг Леонид Ильич!

Георгий Димитровтуң ады болгар коммунистерге, болгар улуска, амгы үедеги Болгарияга кандыг боон турарын билир болгай силер. Бо ат—Революстуг Октябрьның чээрби чүс чылында бистиң делегейге берген эп-не дээре болгаш эп-не маадырлыг түүлүвүс ол болгай.

Үжеп ажыг чылдар буруңгаар, фашизмге болгаш дайынга удур демиселдиң тугун кодүрүп үндүрген Лейпцигтиң маадыры Кремльдиң бо залында турган, Ленин орденин алган болгай. Ук орденни ол хөрээнге кадап алгаш, бодунуң хосталган төрээн чүрттунга эш келген болгаш ооң социалистиг тургузуушкунун баштай берген, ол тургузуушкунга —мөнге болгаш дириг болгар-совет найыралга ол хей-ат кирип турган.

Георгий Димитровтуң адын эдилээн шаңналды Силериң ап турарынарга бистиң, болгарларның өөрүн турар үзүүр-даа ында. Делегей социализмниң теориязынга болгаш практиказынга, социалистиг дем каттыштырылганың чаңгыс эвин, амгы үениң хөгжүлдезинге ооң салдарының үзүктел чок өзүлдезин бадыткаарынга Силериң киргеннинер үнелеп четтинмес улуг үлүүнерин хүлээп көргеш ол боон турар.

СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң удуртукчузу болур Силериң кылган бүгү түүлдериниң бисти Ленинниң хөрээ-биле болгаш Георгий Димитровтуң чагылары-биле дорт харылзаштырыш турар, ол болза— делегейниң коммунистиг шимчээшкинин быжыглаары, хосталга, национал хамаарышпас чоруу болгаш социал дешилге дээш улустарның демиселинге улам ынайгы чедишкиннерин чедип алыры, империализмге болгаш неоколониализмге шиитпирлиг согуушкуннарны таварыштырары, реакцияның болгаш дайынның айыылдыг күштеринге удур эптеш чок демиселди чорудары боон турар.

Эргим эш Брежнев!

Совет Эвилелиниң хандыкчы кужу, ооң күчүү болгаш ат-аддары чыл тудум-на өзүп турар. Бодунуң амыдыралын бодунуң чүртүнүң амыдыралы-биле холбаштырган коммунист болгаш удуртукчу Силериң киргеннинер улуг үүлүүнерин совет улус-биле кады бистер бедин-биле үнелеп турар бис. Совет Эвилелиниң чедишкин бүрүүндө — күрүненің көскү ажылдакчызы болур Силериң маадырлыг талантыңар, угаан-медерелиңер болгаш энергияңар кирген боон турар. Дөртен чыгыы чылдар иштинде делегейниң чаа дайынын болдурбазынга кол ачы-хавыяа Совет Эвилелинге хамаарыкшы турар, бодал чок өлүмүг чаагай угаан-сарыылдың тиилээн бо тиилелгезинге Силериң хууда киргген үлүүнерни кижи төрелгетен эки билир.

«...Бистиң Черивисти кыгалаан-камнаар, ону аныяк салгалга ядролуг өрттүү чадбыжы дегбээвде байлан болгаш чараш хевээр дамчыдын бээр херек» деп Силериң сөстериңер бөгүн болгаш кезээ мөңгеде улустарның угаан-бодалынга хевээр артар.

Совет улус, СЭКП болгаш Совет күрүне—чер бөмбүрзээнге амыдырал дээш делегей харылзааларынга болгаш күрүнелер аразында кады ажылдажылгаларга чавырылдырышкын хөрээн тодарадын турар кол-кол күштер боон турар.

Дүшкүүрлүг чорукту чидиглендирер болгаш боо-чепсекти өндере бүдүрерин күштелдирер дээш империализмниң айыылдыг оралдажышкынларын тайбынга ынакшылдыг кижи төрелгетениң каттышкан күжениишкиннера-биле ажыр эптин болур дээрзинге бүзүреп турар бис. Реакционерлер болгаш милитаристер төөгүнү ара доктаадын ыыдаастар. Ол дээрге —Георгий Димитровтуң чалгыныг сөстери боон турар, ону гитлерлиг шаажылакчыларның судунга ол чугаалаан, ол сөстер бурунгаар болгаш өрү, тайбыңче болгаш бүгү кижилерниң аас-кежиниче, социализмче болгаш коммунизмче үжүтарын ам-даа уламчылаар!

Тайбың болгаш социал дешилге дээш Димитров шаңналы — бо дээрге коммунистиг төнмес энергиязының демдээ— бүгү бодун - үениң эң бедик идеалдарынга кезээде харам чокка бараалгадын келген коргуш болгаш илдин чок маадырның демдээ болур. Бо хүннерде коммунистерге болгаш шыныг чорук, хосталга болгаш тайбын дээш өске-даа бүгү демиселчилерге Георгий Димитровтуң күзеп чорааны чаңгыс эптин эргежок чугулазы кожаңгызындан-даа артык херек боон турар. Ақы-дуңма социалистиг чурттарның чаңгыс эви, чүгле болдунуң улустарының мурнунга эвес, харын чер бөмбүрзээнің бүгү кижилериниң хуу-салымы дээш бедик харысалга-биле өзүлүг чурттап турар кижилериниң угаан-бодалының, тура-соруунуң болгаш ходелиишкиннериниң чаңгыс эви чугула боон турар.

Болгар-совет найыралды хогжүлер болгаш байлакшыдар дугайында чагыгны Георгий Димитров болгар коммунистерге болгаш болгар улуска арттырган, ол бо дугайын кижи бүрүзүнге хамаарыштыр ужур-дузаының талазы-биле хүнге болгаш агаарга дөмей көрүп чораан. Ол найырал—бистиң төөгүвүстүң чалаң алышкыныларынга эң эргим үүл боон турар.

Бистиң партияларывыстың, улустарывыстың болгаш күрүнелеривистиң аразында ақы-дуңмалышкы, бот-бодун биичер чорукка эн Брежневтиң берип келген үнелээшкини бистер кезээде өөрүшкү-биле хүлээп ап келген бис. Социалистиг ийи чурттарның аразында төөгүлүг чогаалыкчы ажылдажылганын чайынаанчак херечиин болза бүгү талалыг кады ажылдажылгаже болгаш ооскшулажылгаже СЭКП-ниң болгаш БКП-ниң кады кылын турар угланышкыны болур. Болгария Улус Республика болгаш Совет Социалистиг Республикалар Эвилели бо угланышкынны элээн каш чылдар иштинде боттандырын келген. Өлүм чок Георгий Димитровтуң адын эдилээн шаңнал—Болгария Улус Республикага, бистиң бүгү талалыг ооскшулажылгавыстың угланышкынын чайгылыш чок болгаш чогаадыкчы боттандырарынга кылын келген болгаш эм кылын турар бүгү түүлдери дээш эш Леонид Ильич Брежневке бистиң өөрүн четтиришкинивистиң илереди болур.

Тайбың болгаш социал дешилге дээш Димитров шаңналы-биле шаңнатканынар-биле холбаштыр Силерге, эргим эш Брежнев изиг байыр чедирип тур бис!

Кадык-чаагай болуруң, үр чылдарда чурттаарын болгаш совет улустуң чаагай чоруунга чаа-чаа кайгамчыктыг чедишкиннерни чедип алдыын, социалистиг дем каттыштырылга улустарының хөрээнин тиилелгеэвинге, тайбын болгаш социал дешилге дээш бистиң ниити демиселивистің долу тиилелгеэвинге үре-туаналдыг ажылдаарын бистиң улуг өөрүүвүске, Болгария Улус Республиканың ийи даңгыр Маадырынга күзеп тур бис!

Байыр чедирип тур бис!

* * *

Ооң соонда эш Л. И. Брежнев чүве чугаалаан.

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Эргим эш Живков!

Мээң адрезимге хамаарыштыр чугаалаан чаагай сөстеринде дээш, бистиң лениннин иртинвыстың ажыл-чорудулгазын бедин-биле үнелээнинде дээш Силерге ханызы-биле өөрүн четтирдим.

Маңаа тура, делегейниң Димитров шаңналын хүлээп ап тура, мен чүнүн-даа мурнунда ук шаңнал адын эдилээн кижиниң, Советтер чурту бодунук ийити Төрээн чурту апарган кижиниң, Болгарияның улуг оглунуң дугайын бодап тур мен.

Георгий Димитровтуң амыдыралының өзээ—бо дээрге, болгар улустуң аас-кежин дээш, коммунистиг шимчээшкинниң чаңгыс эви дээш, делегейниң ажылчын ангызының чарылдырышкынын ажыр эртеря дээш фашизмге болгаш дайынга удур чайгылыш чок, чүткүлүг демиселя болур. Георгий Димитровтуң угаан-бодалы болгаш ажылхөрээ коммунизм төөгүзүнге чырытныг болгаш үлегерлиг арын боон артар.

Революстуг практика революстуг теориягa чаа-чаа идеяларны доктаамал киирип турар болгай. Оон туржук революстуг чаартылгалар—кезээде чогаадыкчы үүл боон турар. Ынчалза-даа коммунистиң эрткен хогжүлдениң-даа, амгы үениң-даа идип үндүрүп турар сорулгаларын шиитпирлээриниң дүлүүрү — дайынчы эп-сеткил каттыштырылгазы, кады кылыр хөделиишкиннер боон турар.

Совет болгаш болгар коммунистер интернационализмниң тугун бедин-биле тудуп турар. Совет-болгар найырал бо туктун алдында чечектелген. Бистер ақы-дуңма чурттар-биле хол-холундан тутчуп алгаш, ақы-дуңма өске чурттар-биле кады улустар аразынга эн-не чөптүг, эң-не чаагай харылзааларны тудуп база хогжүдүп турар бис, тайбынның, демократияның болгаш дешилгениң идеаларының тиилелгелерин чедип ап турар бис.

Ыядыг болганда, коммунист кижи болганымда, бо ажылга дорт киржири улуг аас-кежин-дир.

Хүндүлүг шаңнал дээш улуу-биле четтирдим.

* * *

Шаңналды тыпсып турда турганнар болза: совет таладан—эштер Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, А. А. Громыко, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, М. А. Суслов, Д. Ф. Устинов, П. Н. Демичев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, К. У. Черненко, И. В. Капитонов, В. И. Долгих, Я. П. Рябов, К. В. Русаков; а ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. П. Георгадзе СЭКП ТК-ның Чингине секретарының дузалакчылары А. М. Александов болгаш А. И. Блатов: болгар таладан—Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң эолчеглиг чөвүлел хуралынга киржип келген БУР-нуң делегациязының кежигүннери.

Совет Эвилелиниң болгаш Болгария Улус Республиканың партия болгаш күрүне удуртукчулары БУР-нуң бедик шаңналын тывысканынга холбаштыр Леонид Ильич Брежневке чүректиг ханызындан байыр чедирген болгаш делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкиннериниң чаңгыс эвин быжыглаар, бүгү делегейге быжыг тайбыңны хандырар талазы-биле могаг чок ажылчорудулгазынга чаа-чаа чедишкиннерлиг болуруң аңдаа күзээннер.

(СЭТА).

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

Республиканың автотранспорт эргелелиниң Кызылда пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи онгу беш чылдың үшкү чылында чедишкиннинг ажылдап турар. Бо чылдың он айларында АТБ-ниң пассажирлер аргыштырарының талазы-биле планы ажыр күүсеттинген. Дыка хөй чолаачылар, бригадалар, участоктар бо хүннерде 1979 чылдың планын күүседип киришкен.

Пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң септелге участогу коллективте социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Бо участок беш чылдың үш чылдарының планныг даалгазын 132 хуу күүсеткеш, бо хүннерде келир чылдың февраль айының үлүүнде ажылдап турар. Септелге участогунда улус мергежилдиг хоочуннар-даа, аныяк септекчилер-даа тус-тус социалистиг хүлээлгени алган, чарышта идепкейлиг киржип турар.

Участоктуң аккумулятор цеги «Эң дээре цех» деп атты болгаш шилчиир вымпелди он айлар түннелдериг ёзугаар алган. Тус-тус септекчилерден карбюратор цегинде Н. К. Константинов биле А. В. Апчитаев олар чарышка мурнакчылар болган. Олар ийилээ элээн каш чылдар дургузунда кады ажылдап, автобустарның кол кезектериниң бирээзи—карбюраторну айткан хуусаазында, эки шынарлыг септеп турарлар. Оларның шынарлыг ажылы дээш чолаачылар мурнакчыларны бо-ла мактаан турар.

Н. К. Константинов тоску беш чылды бүдүрүлге чериге бир дугаарында күүсеткеннериниң саныга кирип турар. Ол, 1977 чылдың планныг даалгазын хуусаадан эрте, чедишкиннинг күүсеткени дээш социалистиг чарыштың тиилекчизиниң хөрек демдээ-биле база шаңнаткан. Ооң хөрээнде «Күш-ажылчы Алдар» орденниң үшкү чергези чайнап турар.

АТБ-де спортчу болгаш боттывыңгыр уран-чүүл бөлүмнеринде дыка хөй кижи хаара туттунган. Бот-тывыңгыр артистерниң, ыраажыларның конкурстарынга бөлүмнүң кижикчилери чаңгыс эвес удаа шаңналдыг черлерни эзлеп келген. Спорт болгаш уран чүүл күш-ажылчы чедишкиннерге идиг боон турар. Бот-тывыңгыр артист Н. К. Константинов уран чүүлге чедишкиннинг киржилгези дээш Тыва АССР-ниң алдарлыг ортизи деп хүндүлүг атты чедип алган. Ол — республика найысылалы Кызыл хоорайның улус депутаттарының Совединиң депутаты, идепкейлиг хой-ниитичи. Ону коллективте хүндүлеп, улуг дуржулгалыг мастер деп адап турары таварылга эвес. Бо хүннерде Н. К. Константинов болгаш ооң кады ажылдап турары В. А. Апчитаев олар келир чылдың үүлүнде ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан): Н. К. Константинов биле В. А. Апчитаев олар ажыл үезинде.

А. В. Первухинни Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Кашигал тудугта үр чылда үре-түннелдиг ажылы дээш база төрүттүнген хүүндеп бөөр 50 харлааны-биле холбаштыр Тываның «Сельэлектростройй» тудуг-монтаж эргелелиниң начальниги Аркадий Вадерьянович Первухинни Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Даргазы М. МЕНДУМЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Секретары С. КРАСНЫЙ

Кызыл хоорай, 1978 чылдың ноябрь 24.

БЕДИК КӨРГҮЗҮҮГЛЕР

Кыштаглаашкынга белеткел талазы-биле кадбарган социалистиг чарышка Танды районунуң ажыл-агыйларының хойжу бригадаларындан бирги черни Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Оюн Шаравин удурткан («Коммунизмниң херели» совхоз) бригада эзлээн.

Ук бригадада 14 малчын бар. Олар боттарының бар аргаларывырын мөөнгеп турган, бо чылдың берге агаар-бойдузунуң байдалында безин 200 тонна сигенни белеткээн, мал кемин кыштагларже сөөртүрүн ам-даа үргүлүүлевишаан.

Бригада кежигүннери, мурнакчы хойжулар Торлаа Дыртый-оол, Оюн Бады-Санчы олар төрүүр чүс хойдан чүс ажыг хураганны менди алган болгаш кыштаглаашкынга эң-не үлегерлиг белеткенгеннер. 10-10 тонна сигенни кыштагларда чедиргеп, курган өдек бөлдүнгеп, бажыннар чылыгаттынган, кажааларны септээн.

Болгария Улус Республиканың, Венгрия Улус Республиканың, Герман Демократтыг Республиканың, Польша Улус Республиканың, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң, Чехословак Социалистиг Республиканың коммунистиг болгаш ажылчын партияларының база чазактарының удуртукчуларының

МЕДЕГЛЕЛИ

БУР-нун, ВУР-нун, ГДР-ниң, ПУР-нун, ССРЭ-ниң, ЧССР-ниң Коммунистиг болгаш ажылчын партияларының база чазактарының удуртукчулары Чоокку Чөөн чүкте тургустунуп келген байдалды чугаалажып көргеш, бо районга чүгле чаа айыылдыг нарыыдаашкынларны болдурарынга чедирип каар, АКШ-тың киржилгези-биле кылган сепараттыг египет-израиль үүлгедиг политиказын шиитпирлиг буруу шаңкан. Ыдыг янзылыг сепаратты арабтарга удур үүлгедиг болза бо районнун бүгү улустарының, ооң иштинде израиль улустун эрге-ажылына дүүштүр Чоокку Чөөн чүкке бүгү талалыг политиктиг таарыштырылганы чедип алырының эрге-ажылынга дүүшпейн турарынга, делегейниң айыыл чок чоруунуң эрге-ажылына болгаш БНО-нуң резолюцияларына удур боон турарынга бүзүрелди олар илергейлээн.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларының база ақы-дуңма күрүнелериниң чазактарының удуртукчулары араб чурттарының күрүнелер болгаш чазактар баштыңдарының Багдад чөвүлел хуралының шиитпирлерин боттарының деткин турарының дугайын медеглээннер. Бо шиитпирлер болза, Чоокку Чөөн чүкке тайбыңның эрге-ажылынга дүүштүр, бүгү-ниити тайбының эрге-ажылынга дүүштүр Чоокку Чөөн чүк айтырыгларын ажыктыг болгаш чөптүг таарыштыр шиитпирлээр дээш демиселге таарымчалыг чугула рольду ойнаар деп олар санап турар.

Л. И. Брежнев

КҮР ЧЕР

Бо үенин экономиказы, политиказы, хой-ямити амыдыралы канчаар-даа аажок нарын, ынчангаш ону чүгле күчүлүг, коллективтиг үгаан башкарып шыдаар. Халымак, далаш, чедир бодаттынмаан, чиг шиитпирлер хүлээн албас дээр болза, специалистернин, эртемденнерин санаалынын дыннаар, ол дыннаарда, чүгле чангыс угланыышкынын, чангыс школаның кижилерин дыннаар эвес, еске-даа кижилерин дыннаар, улус чон-биле сүмележип билир ужурлуг. Кажан чугаа бүдүн географтыг девискээрни ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунга бүгү талалыг шиигээдип алыр, анаа үзүн хүүсаалыг политиканы чорудар, келир үеже хандыр хөөр дугайында чоруп турда, ындыг халымак шиитпирлер онза айыылдыг болур.

Кустанайның соонда күр черлерлиг еске-даа областарны, районнарны, совхозтарны кезин чорупкан мен, ынчан кидин тулук чаштырылга үеэн турган.

Есиль биле Атбасар станцияларынга кааримге, улус дээрге кара шаар-ла чүве. Чүүктер-даа эн-межок. Ол станцияларын күш-шинээн оларга кээп турар чүүктернин хемчээлинге орамчок дүүшпес, бичии турган. Долгандыр карак четпес хову чаштылган бичии станция—Есильни ынчаарда-ла күр-черниң эжин деп адап турган. Район төөн Атбасарга база-ла хөй чүүк кээп турган. Чывыт бажыннарлыг, тарамык ногаан үнүштерлиг, довурак-доозуннуг, хат-казыгы оонмоон үлдан кээ, эрги шагның ол хоорайыгажы техника, ыяш, цемент, бажын-балгаттар кезектери, хову вагончиктери, металл, бензин, үрезиннер, аъш-чем болгаш хереглел барааннары соорткен эшелоннарны дүн-хүн чок хүлээп ап турган, ол бүгү чүүктер чүгле оон ажыл-агыйларынга эвес, кожазы үш районнарга база хамааржыр турган. Вагоннарның чүүктерин хоорайның бүгү чурттакчылары дүжүрүп турган.

Партия райкомунуң бюро кежигүннери, райкүүсконың ажылдакчылары, комсомол активчилери станцияга дүн-хүн чок дежурныйлап, поездилерни үүкүп ап, чүүктер дүжүрүлгезин организастап, оон-моон келген кижилерни хүлээп ап, оларны түс черниң чурттакчыларынын бажыннарынга тур када хуваай тургузарын оралдажып турганнар. Оралдажып турганнар деп чугааладым, чүге дээрге чаа келген кижилер ол-бо черлерге бичиндаа саалаар хөөнү чок, шупту ховуларже дялажып: «Мариновский!», «Атбасарский!», «Днепропетровский!», «Бауманский!» деп совхозтар кайдал дижип алгыржып, хөй ыыт-шимээнниң аразында диигайнып чоруп турганнар. Баштайгы отрядтар совхозтарда четкилей берген, ынца тараа тарып, чаа келир улуска бажыннар түүп турар, ол бажыннар белен болбаан черде ынаар барганының хөрээ чок деп ол кижилерни сургап, чугаалап турбуже-ле, олар хоржок турганнар. Оон аңгыда хемнер үерлеп, суг база дажып эгелээн, ол хемнерни кежери база айыылдыг апарган деп база чугаалап турган. Ынчалза-даа оларның кырында: «Совхозту тургузаал!», «Күр черни аңдараал!» дээн плакаттар көстүп тургулаан.

Атбасар ышкаш, Ишимниң он талазында турар ажыл-агыйларга техниканы болгаш кижилерни трактор маршруттары-биле болгаш автоколонналар-биле чедирип берип турган. А үерге чарыгган ажыл-агыйларга техника чедирери сааган эгелээн. Үк техниканы аная хөй тургузарга эпчок бооргa, район эрге-чагыргалары ону чоок кавыда колхозтарже, совхозтарже болгаш МТС-терже чоруткаш, анаа тур када ажыглаар деп шиитпирлээн. Ол шиитпирнин соонда хенертен бир трактор колонназы чиде берген.

Ол колонна канчап барганыл дээрге, оон бригадири Владимир Чекалин демги шиитпирни дыннап кааш, дүне када өөрүн буу-хаа эвилдеп алгаш, демги тракторларны мунун алгаш дезип чоруй барган чүве-дир. Ол оолдар «Кызыл хаяа» колхозунче комсомолчу путёвка өзугаар бар чыткан, эгезинде чыглып алган черинге-ле тускай бригада боон каттыжыпкаш, тракторларын боттары-ла алгаш чорупкан мындыг улус-тур. «Дүргүннарны» тудар сорулга-биле райком секретары Василий Филиппович Макарин хапкан. Ишимнин эринге чедип кааре, ынца демги тракторлар чанында Владимир Чекалин часкаан олурган.

— Арткан өөрүн кайдал?— деп, Макарин айтырган.

— Ам дорааа чедип келирлер.

— Чүү деп мындыг кара туразында улус силер?

— Кара туразында болгаш, чүну канчапкан бис... Бо тракторларны «Кызыл хаяа» колхозка чедирер дээн чүве. Аная ажылдаар ужурлуг тракторлар-дыр бо. Суг-чар улуг-даа болза, суктүрүп кеже бээр бис!— деп харылаан.

Райком секретары ынчан болбас деп чугаалаарга-даа, бригадир хоржок болган. Ол аразында аная Чекалиннин өөрү механизаторлар түс черниң ак салдыг кырганнарын эдертип алган бо чедип келгеннер. Ол кырганнарның биразы Макарин биле Чекалиннин маргыжып чугаалажып турарын дыннаан:

— Бо ооду чоп кончуп турарындар ол дарга? Бодунар буруулуг кижи-дир силер! Мындаа-ла чоп бо тракторларны чорудуптаан силер? Бо чылын хар улуг дүшкен болгай, ындыг болганда, суг-чар база улуг болур—деп мынчалган.

Оон ол кыргаанар демги ордларга кежиг айтып бээрге, оолдар тракторларын Ишимниң солагай талазынче кежирип алгаш, ол-ла хүн ажылдап кирипкеннер. Ол-ла черлеп «Днепропетровский», «Мариновский», «Бауманский» совхозтарның техниказын база кежирип эгелээн...

Василий Филиппович ол дугайын менээ чугаалап ора, ажок хөлзеп орган, чүге дээрге ындыг улуг үер үезинде ол хире чугуда техниканы ынчаар кежирип деп чүве берге болгай, ооал-өндак болза канчаарыл. Оон ынай демги ярлерни баш миннип турганы бала хораданчыг турган болдур. Ындыг болзажок ол чүүдде тыныгыг, дидим чорук база бар. Оон соонда ол черге кежиг база тыптып келген. Атбасарның чурттакчылары хамык хемелерин чыгташ, анаа ийи пароп тургузуп алганнар. Ол ийи пароп хамык улусту, машиналарны, кыыар-чаар чүүлду, аъш-чем аймаан солагай талакы эрикче часты, чайны өттүр дажыглан келген. Ол база-ла фронтуга ыыкаш, өзулуг тыныгыр чорукту үлегер-чижээ болур. Ындыг чижекти чеженн-даа киирип болур мен, ынчангаш оларның дигерезин чугаалаары берге.

Атбасардан Макарин-биле кады чорупкан бис. Бир ажыл-агыйдан бир ажыл-агыйга, бир бригададан бир бригадага барып, далаш чок чоруп орган бис. Ынчан часкы казах ховуну бир-ле дугаар, топтап көргеним ол. Чаражын чүү дээр боор! Делгемин кандыг дээр! Кайгамчык-ла чер! Хүн бүзин бир ужундан бир ужунга чедир арай боорда эргип эртер ышкаш сагындырар. Чүүнбаалын өннерин кандыг чүве дээр. Ында-ында кек-кек хөлчүгештер-даа көстүр, часкы үеден үстүн чыдып калган суглар-ла боор. Аймаан кааг чечек, сигеннериннин айлыаан кааг чыдынын чаагайын канчаар. Долгандыр чыдар могаан ховунун ол-бо чүктеринде кара девис кылдыр аңдарып каан деп-дөрбелчин шөлдер доо-ла орамчок дистинчи берген чыткылаар.

Ынчаза-даа ол хүннээректиг чылыг хүнде бирле чүве сагыжымдан ыравайн чораан. Кала-даа баргаш көөрүмге, күр черлерде тараа чаштырып турар кижи чок, шупту-ла эрги черлерде чаштырып турар мындыг. Эрги чурттакчыларның чугаазы-биле алырга, олар база-ла шаг-шаанда күр черге баштайгы чылында тараа чаштырбайн, ийи дугаар чылында чаштырып турган бис деп турар. Чүге ындыызын айтырарындан далашпайн-даа чораан мен. Бир катап бир бригадага өске черден келген трактористен эвес, а ол чер чурттуг эрден:

— Күр черни кажан чаштырып эгелээр силер, июнь айда бе?— дээримге:

— Июнь айда кым тараа чаштырып турган боор! Улус кочулаай-ла. Бистин бо черниң чугаалажыры болза, июнь айда та чаштыр, та чаштырба, бодун бил дижир улус болгай— деп чугаалай-дыр.

Кажан Атбасарже дедир чоруп олурувуста, Василий Филиппович чугаалаар чүве тыпкаан, ыыды-чидип калган чораан.

— Илеткээр үенер келбээн чүве бе?—дээримге:

— Идеткээр чүү деп! Бодунар шуптузун көрдүнер чоп...— дей-дир.

Херектин тодарааны чүл дээрге, ол чазын Атбасар районунга кым-даа тараа чаштырар деп бодавайн турган. Чүге дээрзин Макарин тайылбырлаан. Күр черге чаа андарган шөлду шаандан тура-ла ол чазын эвес, а дараазында чазын чаштырып турган, оон чылдагааны болза ол шөлду июнь ай чедип турда, орайтай бергенде, аңдарып четтигин турганында. Чүге ынчалдыр орайтадыр аңдарып турганыл дээрге, оон мурнунда тараачын кижи еске черге чаштырылга ажылын чорудун турган болгаш, чай чок боон турган. Хары үгда ол ийи ажылды—чаштырылганы болгаш аңдарылганы кады чорудар арга чок турган. А кажан күр черии аңдарып апканда анаа тараа чаштырар арга чок, орайтай берген болур. Ынчангаш ук чер дараазында часка чедир анаа чыдар болгаш ол чазын чаштырарга ам ынчан колдуунда эки дүжүүтү бээр турган. Оон ужурунда, баштайгы чазын чаштырбайн, дараазында чазын чаштырарга эки чүве-дир, хөй дүжүт алыр деп, шын эвес бодал, оон соонда чанчыл тывылган. Атбасаржылар канчаар бис деп үр-ле хүлүрүтүржүп турупторуп, баштайгы чылында чаштырбас деп шиитпирлээннер.

Ол дугайында хөй чугаа болганын айтып каайн. Оон-биле холбаштыр алдар-сураглыг эртемденнер-биле-даа сүмележип, хөй-хөй документилерни, күр черлерни шаг-шаанда шинчилеп турган экспедициялардың материалдарын-даа чинчерлеп пат болган мен (ол экспедициялардың ажыл-чорудулгазының дугайын шала сөөлүреди чугаалаар мен.) 1955 чылдың дүжүдүнге хөй черни чогум-на харын июнь айда аңдарып деп бодап алгаш турган бис, чүге дээрге орай чайгы азы орай күскү аңдарылга, июнь айза чаштырылга-биле бир дөмей, күзенчиг эвес турган. Ону эртемденнер бадыткаан болгаш бистин планнарывыска-даа көрген. Ынчаарга баштайгы чазын күр черни апрель болгаш май айларда аңдарын эгелээн болгаш келир чылдың дүжүдүнге эвес, а бо чылдың дүжүдүнге белеткен турган бис!

Ынчангаш кижилерни бүзүредири эргежок чугула турган. Макарин-биле ийилээ орук дургаар чуну-даа чугаалашпайн, кижи бүрүзү тус-гүе бодал бодап, хоорайга чедип келген бис. Кежээ Макарин сугдан чемненген мен. Василий Филипповичиниң кадайы Феодосья Кузьминична маңа ынак манчыларым кыла каапкан, оларны ийи рюмка арага-биле кады күзелдиим-биле чоглаан мен. Арагавыстың бир рюмказын күр черни чедишкиниг шиигээдип эгелээнивис дээш, база бир рюмказын—бажын эзлинин калыкшылы дээш четтирген бис. Василий Филиппович ол кежээ хөй-хөй айтырыгларны салып орган:

— Силер бо черни улуг тараалап орун болу бээр деп бодаар силер бе?

— А силер болза чүү деп бодаар силер? Читзинин турар бе?

— Берге-ле чер болдур ийин, чүү дээр боор...

— Бо черни чүгле тараалап орун болу бээр дээш эвес, а манза эвээш-биче-даа бол улуг-хуумну киргеним дээш онза чоргаарланыр кижи-дир мен, Василий Филиппович—дээн мен.

Ол кижиниң сагыш-сеткилин эки билир турган мен. Ол болза ажылдың өскерлин берген чаа байалдарында эрги черинге арттырып каап болур түс черниң хоочун ажылдакчыларынын биразы турган. Бистиң ол шиитпириивистин ынчаны амыдырал бадыткаан. Ындыг хоочун ажылдакчылар херектин чүгле эгезинде биче каа дүвүрээн боордан башка, оон соонда бүгү үеде эрес шудурүзүн көргүскеннер. Партия ажылынын эне чадазын кылыр улуг ишчилериин, райкомнарның мун-мун секретарларының биразы Макарин база-ла ындыг кижи турган. Ол ийи хову ортузунда ыржым-шыпшын бичии хоорайга ажылдап, чурттап турган, а хоорайның амыдыралы база-ла маажым байалдыг чоруп турган. Ынчаза-даа 1954 чылда ол хоорай күр черни шиигээдип алыры-биле холбашкан бүгү ажылдарны төөв апарган, бүгү чурттуң кичээнгейи база ынаар угланган. Макарин чаа херекте сеткилиниң ханызындан бүзүреп, анаа бар шаа-биле дузалажы берген.

Даарта эртенинде мээн дилээм өзугаар ол райкомга совхозтар директорлары А. В. Заудалов, И. Г. Лихобаба, Г. Я. Тутиков оларны келдиртип эккелген, аңца райкүүсконың даргазы С. К. Галущак, оон орадакчызы Раким Кайсарин болгаш өске-даа эштер база келген. Орта хамык чүвени база катап чугаалажып көрдүвүс, хамык эштер шупту сөс алган, оларны көнчуг кичээнгейлиг дыннап-дыннап, түннелиде мынча дээн мен:

— Чүгүла херекти үндезинилиден оваарымчалыг өзу-биле көрүп турарынар черле эки-дир. Ынчаза-даа чүнүн дугайын маргыжып турарынарны черле хандыр сайгарып көрзе эки боор. Шаанда хуу ажыл-агыйлыг тараачын кижи чеже-даа эрес, кежээ болза, күр черни бистин бо үевисте ыыкаш, шак ынчаар дүрген шиигээдип ап шыдаар бе, кандыгыл? Хөржок дээрзи чугаажок! Ыяш андазын-биле ийикпе, азы эки-ле дээрге буккерниң андазыны-биле ол май айда бодунун бичии черин дөнгүп-дангып аңдарып ап болур-ла турду ыйнаан, ынчаза-даа ол черни оон ынай болбаазырадыр ченсээ чок турган. Ынчангаш хөрзүн хүн, сугнун, соок-чарның салдары-биле боду ала-чайгаар-ла чарлып, частып, үүрмектелип эгелевээн черден анаа тараа чаштырып шыдавас, ону манаар, ону манап турда, бир чыл чыгыы азы оон-даа хөй үе эртер турган. Бис оон аар-берге, даржыктыг дуржулгазын салган алыр дивээн бис. Амгы үенин техниказы күр черни ийи-үш хүн дургузунда-ла, үрезин чажып болур кылдыр, үлдүредип каап болур. Ынчангаш келир чылды манап турбайн, бо чылынна чаагай дүжүүтү ап болур. Ындыгның төлээзинде чүну канчаза эвил дээрзин силер боттарынар шиитпирлеп көрүнер.

— Бисте шиитпирлээр чүү боор! Мен шагдала чаштырар деп саналдап келдим! — деп, Заудалов олурган черинден тура халып, чугаалайдыр.

— Ынчаарга чүге чаштырбас силер ынчаш?

— Чүге дээрге... Кым-бир кижи хоруп-даа турбас-ла чүве-дир. Ынчаза-даа бо чер чурттуг кижилер «кандыг-ла болду, кончуг-да эвеспе, бо черниң агаар-бойдузун билбес болгай силер, чазын дораан эндере тараа чаштырып алгаш, күзүн барын куруг калдынар халак, ол чашкан тараанар үнмейн барбазын халак деп үзай-үлай сагындырып турып бээрге, сагышка анчыг боор чүве-дир. Ынчангаш мынчага дээр чаштырбайн турар мындыг улус-тур бис—диди.

Оон Макарин олургаш:

— Бо чазын аңдарган бүгү черни шуптузун чаштырар аная-дыр бис. Силер бисти бүзүредип кагдынар, Леонид Ильич. Силерниң чугаанар черле чап-тур. Оон-моон кевин-херек чок чугаалар дыннаар дээш хейде-ле хөй үе-шак чидирин турган-дыр бис—деп мынчалды.

— Ол-ла болгай харын. Ындыг болзажок база бир чүүлдү үттүп болбас—деп немедим.—Чүл дээрге маңаа чүве чугаалаан эштер айтырыгнын агрономиктиг болгаш экономиктиг талаларын хөйну киргеш, политиктиг талазын көңгүс ыыттавайн бардылар. Ынчаарга хоржок. Хандыр көөр болза, күр черге чогум-на бо чылын тараа тарыырының айтырыы чүгле экономика талазы-биле эвес, политика талазы-биле база эргежок чугула боон турар. Бистер, коммунистер, ан улуг айтырыгларны безин кыска хуусаа иштинде шиитпирлеп шыдаарывысты бүгү делегей база катап магадап көөр ужурлуг. Оон аңгыда, күр чержи кижи бүрүзү бодунун ажыл-ижинин түннелин бо чылын-на көрүп, билип алыр чорук база онза чугула.

4

Күр черни аңдарар деп идеянын автору кымыл деп чамдык улус айтырар боор чүве. Ол айтырыгны шын эвес деп саналар аная, чүге дээрге ындыг айтырыг бистиң партиявыстың болгаш чонувустуң эрес-маадырлыг чоруун кандыгбир чаңгыс кижинин «өттүр көрген, улуг угаанныг чоруу-биле» тайылбырлаар дээн оралдажыышкын-дыр.

Күр черни аңдарганы Коммунистиг партиянын өндүр улуг идеязы болур, ону боттандырганы, бир эвес төөгүнүн туружундан алыр болза, чурттун халас чыткан, үнүш-дүжүткүр ховуларын сайзырангай экономиканын болгаш бедик культураның ораны кылдыр дүрген хуулдурар арганы берген.

Казахстанның, Барыын Сибирьнин, Ыраккы Чөөн чүктүн калбак делгем девискээрлериниг Россияның Европа кезээнин ядыы тараачынары эрткен үс чылда-да чурттап эгелээнин билир болгай бис. Ол чорук, ылангыя Сибирьнин улуг оруунун тургустунганы-биле холбаштыр онза күштелген турган. Ындыг болзажок оон чүү болганы база билдингир. Хаанныг Россияның миллион-миллион ядыы-туренги, чер чок, аштап-суксаан тараачынары өг-бүделары-биле кады чурттун чөөн чүгүнче, «Буянныг чаагай оранче» зас-кежик болгаш чер дилеп шуужун эгелээн турган. Олар бараан соортур вагоннарда сынмарлажып алган, арбаларда, тергеларде-даа олургулап алган чоруп турганнар. Мун-мун кижилер үзүн оруктуң кадыг-бергезинге шыдашпайн, зарып-аржып, элеп-турен, чедеп дээн черинге четпейн, орук ара өлүп турган. Төөгү ол дугайында хөй херечилерни арттырып каан. Чижээ, чурукчу С. В. Ивановтуң «Көшкен тараачының өлгени» деп чуруун-даа болза ап көрүвлинер. Ында чөөн чүкче көжүп бар чораан, чедер дээн черинге четпейн, зөөн куруг ховуга орук ара өлүп калган орус тараачынны чуруп көргүскен. Оон кыйынында кадайы биле уруглары канчаар-даа зажок мунгараан турарлар. Олар ам канчаар ирги деп бодал ол алдар-сураглыг чурукту көрген кижи бүрүзүнүн бажынга ала-чайгаар кирип каар.

А чаа черлерге менди-чаагай чедип алган кижилер база-ла эки чүве көрбейн турган. Кижи бүрүзү черлик ховуга кара чаасканы амы-чуузунда меннир ужурга таваржып турган. Дуза кадар кижи-даа чок, чурттаар бажын-даа чок, ижерпактаар суг-даа чок, орук-чирии-даа биллинмес.

Хаан чазааның сагыш амыр чоруун агартыр дээш, база аштап-туреп хилинчектенген масса чоннуң барының үүктен чөөн чүкче, чөөн үүктен барының чүкче зай-дедир шуужун турарының чылдагааның көргүзер дээш буржуаз шинчилекчилер ол бүгү чүүлге чөөн чүктүң черлик ховулары буруулуг деп теорияны чогалдып тургусканнар. Ол черлерге чүү-даа үнмес, чүге дээрге оларны бойдус ынчаар чаваа каан, ынчангаш ол ховуларны кым-даа, кажан-даа ажыглап шыдавас деп олар бижип турганнар. Ол дээрге чүс-чүс чылдарда хилис чыткан, андазын бизи безин дээн көрбээн, ажаап-тежээп, тарыыр болза, чеже-даа ажык-байлакты берип болур ховуларны хоптап иүүлдээн чорук-тур дээрзин Россияның улус чону билип турган.

«Ол черлерге тараа-даа, ногаа-даа үнүп болур, мал-маган-даа амырап семирипир» — деп, «Сибирьнин чурт шинчилел» номунун автору С. У. Ремезов Сибирь болгаш Соңгу Казахстанның дугайын XVIII үс чылда-ла бижээн. Хоозун эртемденнерниң хей чугааларын кочулап шоотпушаан, В. И. Ленин: «Хостуг черлер амдаа бар... ол дээрге аңдарып, тарыр болур кайгамчык эки черлер-дир»! деп катап-катап демделгээн.

Оон чогаалдарының 16-гы томунун 229-ку арнында кайгамчык ханы уткалыг үүлүг номчаан мен. Ол черлер «боттарының бойдус байдалының ужурунда эвес, а чурттакчы чонну эргемедел чок, каранды-будуулук, хожудангай чорукка чыгап турар, техниканы долу ажыглап шыдавас, ажыл-агыйның шак ындыг ниитилеп мөзушынарларының ужурунда» чегей черлер боон турар деп Владимир Ильич айыткан.

Октябрь революциязы кодээ ажыл-агыйның «ниитилеп мөзу-шынарларын» үндезини-биле өскерткен болгаш кайда-даа— Барыын Сибирьде болгаш Соңгу Казахстанда, Поволжьеде болгаш Соңгу Кавказта, Уралда, Ыраккы Чөөн чүкте чаа черлерни ажыглаарының таарымчалыг байалдарын тургускан. 1940 чылга чедир Чурттуң тарылга шөлү 1913 чылга деңнээрге, 32,4 миллион гектарга өскен. ССРЭ-ниң чер курлавырын ажыглаарының дараазында чадазы 50 чылдарның ортаа үезинде эгелээн. Күр черге тараа тарыыр деп төөгүлүг сорулга чогум-на ынчан херек кырында боттанып болур аргалыг апарган.

Партия чаа черлерни шиигээдип алыр дээш шагда-ла белеткенип турган. 20 чылдарның төнчүзүнде делегейге аадар-сураглыг эртемден Н. М. Тулайков механизастаттынган улуг ажылагыйларның тургустунганы-биле чергелештир күр черни шиигээдип алырының перспективазы тодаргай ажыттынганын билип каап, чурттуң чөөн талазында ындыг черлерни идередип тывары-биле эн баштайгы эртем экспедициязын организастаан. Ук экспедицияның чедишкиниг ажылхерээнин дугайын ол бодунун чүүдеринге болгаш ВКП (б) ТК-га чагаазынга бижээн. 1930 чылда ВКП (б)-нин XVI съездизи чурттуң чөөн районнарынга тараа ажыл-агыйын калбарзырының дугайында айтырыгны чугаалашкан, ол-ла съездиге Тулайковту партия кежигүүнүге кандидат кылдыр хүлээп алганын айтып каайн. ТК-ның кодээ ажыл-агый киллизинин белеткээн «Колхоз шимчээшкинин болгаш кодээ ажыл-агыйның көдүрлүүшкүү» деп илеткелге партияның туружун тодаргай көргүскен. Ол солун болгаш ханы уткалыг документими дончулап киирерге мындыг:

«... Кызыл-тасты оон үнелиг культуралар үнүп шыдавас, тракторларны дүн-хүннүң 24 шагының дургузунда бүрүн ажыглап болур черлерге тарыыр бис. Кандаачал чер ажылын белетейде эн эки билир кижилернин биразы, ВКП (б) кежигүнүнге кандидат, профессор Тулайковтуң шинчилээнин өзугаар алырга, Казахстанда 50-деи 55 миллион чедир гектар черлерге тараа тарып болур бооп турар. Ол черлерниң 36 миллион хире гектары Сибирь болгаш Урал чоогунда соңгу талакы округтарда: Актюбинск, Кустанай, Петропавловск, Акмолинск болгаш Семипалатинск округтарында турып турар. Ында кызыл-тас шөлү тарылгага ажыглаан болур бүгү черлериң чүгле 5 хуузун эзлеп турар.

Ол сорулганы канчаар шиитпирлээр деп бодап турар бис? Кызыл-тас тарылгазы-биле холбашкан сорулганы бистер чурттакчы чону эвээш, трактор, комбайнны эн долузу-биле ажыглап болур черлерге шиитпирлээр деп турарывысты бодап алыр херек. 20—25 миллион гектарга немелде кызыл-тас тарыыр деп бодаар болза, ук сорулганы боттандырарынга барык 700 мун — 1 миллион хире ааг кужу херек апаар. Ону бис шыдаар-даа, ботандырар-даа ужурлуг бис!

Ол сорулганы шиитпирлээриниң организастыг үндезини чүдел дээрге, үнүш-дүжүт чок чылдарда ол черлерге хөй курлавырларны түпкес дээш ук сорулганы шиитпирлээринге аргалыг-ла болза эвээш саныг кижилерни болгаш мал-маганны кириштириринде болур. Анаа долу механизацияны боттандырарындан аңгыда трактор бүрүзүнге, машина бүрүзүнге, кижи бүрүзүнге хөй ажылды бээр херек. Анаа бир кижи-ле 200 гектардан эвээш эвес черге ажылдаарын доктаадыр херек».

Ол саналдарны партиянын съездизи хүлээп алган, оларны улус чон деткээн болгаш чүүлдүг деп санаан. Күр черлерни шиигээдип алырынын эргежок чугулазының дугайында ынчан тип-даа, чер-чер-даа солуннары хөйу-биле бижип турган. ССРЭ-нин Чер ажыл-агыйының Улус Комиссариалы Казахстанга болгаш Сибирьге тараа ажыл-агыйлыг баштайгы совхозтарны тургузуп эгелээн турган, оларның дуржулгазы соолунде барып биске күр черлерни калбаа-биле шиигээдип алырынга дузалаан. Ынчаза-даа ол үеде чурт ховуштелдерни четчир саныг техника-биле хандырып шыдавас турган дээрзи билдингир болгай. А оон соонда дайын база эгелээн. Ындыг болзажок күр болгаш куруккан черлерни шиигээдип алырының идеязы өлбээн. Ол идея, күр чер-биле бир дөмей, чурттавышаан турган болгаш чүгле чогуп, боттаныр шагын манап турган.

Төөгүлүг болуушкуннарның, улуг политиктиг шиитпирлерниң өзулуг чугула ужур-дузазы ол дораан, ишиг дээрезинде илерип келбес, а шала сөөлүреди, кажан алыр дээн үре-түннелдерни херек кырында алдынган түннелдер-биле тудаштырып болур апарганда, амыдыралдың ол-бо талаларынга ол болуушкуннарның болгаш шиитпирлерниң чедирген салдарын үнелеп көрүп болур апарганда илереп кээр деп, 1974 чылда Алма-Атага күр черни шиигээдип ап эгелээнинден бээр 20 чыл болганынга тураскаатканы байырлыг хуралга чугаамга демделгээн мен. Ынчангаш элээн узун, төөгүлүг хуусаа аапсаап, үүрмек үүлдерге хөй кичээнгей салдыртпайн, кол, чугула үүлдү тодаргай көрүп, билип алырынга дузалап турар. А күр черни шиигээдип алырынга хамаарыштыр ол кол, чугула үүл үү турганыл дээрге, 1954 чылда партия улус ажыл-агыйынга онза чугула ужур-дузалыг сорулганы идип үндүргениниде болган. Ол кол, чугула үүлдү совет кижилер ынчан көнчуг эки билип, бодап турган.

50 чылдарның эгезинде херек кырында байдал кандыг турганын сактып көрээлиңер. Ынчан тараа айтырының бергези улуг дүвүрээзинни болдуруп турган. Ол үеде чуртка тараа культураларының ортумак дүжүдү бир гектардан 9 центнер ишпайн турган. 1953 чылда ниитизи-биле 31 миллион тониадан бичии-ле хөй тараа белеткеттинген, а чарыгдаттынган тараанның хемчээли 32 миллион тонна четкен. Ынчан күруне курлавырларын безин эзлээн ажыглаар ужурга таваршкан бис.

Ол байдалдан үнер дээр болза, эн чугула, эң шиитпирлиг, ылангыя эң далаштыг хемчеглер херек турган. Ындыг байдалдарда партия эрги чер ажылдыг районнарга дүжүттү бедидериниче кичээнгейни кудуматпайн турган, тарылга шөлдериниң хемчээлин дүрген болгаш шыңгыы калбартыр деп сорулганы салган. А ону чүгле чурттуң чөөн чугүнде күр черлерни шиигээдип ап турган, боттандырып болур турган.

Тарылга шөлдери чүгле девискээр талазыбиле эвес, шынар талазы-биле база кадбарып турганын онзалан демделгеп каайн. Чуртка анаа-ла тараа чедишпейн турган эвес, а эң чугула аъш-чем культуразы болур кызыл-тас шуут онза чедишпейн турган. Ынчаарга ону чүгле күр чер берип болур турган, чүге дээрге дээди шынарлыг, быжыг болгаш күштүг сорттарлыг кызыл-тасты чүгле анаа өстүрүп ап болур турган. Бир эвес ол хемчег чедишкиниг болур болза, чуртту тараа балансызы үндезинибиле өскерлип болур, харын-даа революсчу өзубиле өскерлип болур турган деп чугаалаан болур мен.

Бөгүн, оон бээр ам хөй-хөй чылдар эрткенде, хамык чүвениң үре-түнелги билдингир апарганда, күр черни шиигээдип алыр талазы-биле ынчан чоруттунуп турган бүгү ажылдар чугаажок чептүг ышкаш сагындырар, ынчангаш анаа удур кижилер турбаан боор деп бодап болур. Шынында ынаыг эвес. Күр черни шиигээдип алырынга удур кижилер база турган. Ынчаарга ол дугайын дыннаар безин хөөнү чок, анаа калчаалыы-биле удурланып турган кижилер болза ол үеде партияга удур тургустунган болуктүг киржикчилери боон турган. А олардан аңгы—чүвени чедир билбейн турган кижилерни, ак сеткилдиг чигининкчилерни азы деңнии ооаарымчалыг кижилерни үстүнде ол балыктың киржикчилери-биле канчап-даа хөлүй көрүп болбас. Ындыг кижилерни бис факт, барымдаалар-биле бүзүредирии оралдажып турган бис. Оларны туружунда онза алдаглал чок турган. Улуг ажыл-херектерге чептүг чигининишкиннер харын өргежок чугула — чүге дээрге хамык чүвени түүлүнга чедир болан көөр, чүгле тиилелге дээш, ыяап-ла тиилелге дээш, хамык чүвени ынчаар кылыр ужурлуг болгай.

Ынчаарга ынзы-бүрү чигининишкиннерге чылдагааннар эвээш эвес турган. Чижээ, шуутла бойдус байдалдарын — климатты, ол бүгү девискээрнин чер ажылынга таваржыр, таарышалын ап көрээлиннер.

(Уланчылыг).

(Уланчызы. Эгези № 269, 270 «Шында»)

Республиканың хөрөөженнер чөвүлелдеринде

УЛУГ КҮШ

Районнуң ажыл-агый болган культура тургузуушкунунда хөрөөженнер улуг күш болуп турар. Ниитилеп-биле бисте хөрөөженнеринің 6 чөвүлели, 9 бөлүү, 35 агитквартира ажылдап, олар хөрөөжен чонуң ажылынга, амыдырал-чурттал-газынга холбашкан хөй талалыг ажылды чорудуп турар. Күш-ажыл кылып турар хөрөөженнеринің иштинде 181 кижи коммунистер, 100 кижи көдөө, район Советтериниң болган Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттары.

Партия райкомунуң хөрөөженнер ортузунга ажыл чорудар кылдыныңа таланыдан чамдык чугула айтырыгларны бюрога чугаалажып көөрү-биле белеткен кирген. Чижөө, «Магнитнарниң культурлуг амыдыралын экижидер талазы-биле «Кызыгаар» совхозта парткомнуң ажылының дугайында», «Тес-Хем» совхозта хөрөөженнер чөвүлелиниң ажылын ында парткомнуң удуртуп турарының дугайында», «Районда чонуң кадык камгалалын улам ыцай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» айтырыгларны бюрога чугаалашкан, ол айтырыглар талазы-биле шиитирлерни хүлөөп ап, күүседеанын доктаамал хынап, кыдынмаан үүлдерни райком бюрозунга катап киирип турар.

Ол ышкаш албан организациларда, ажыл-агыйларда хөрөөженнеринің ниити хуралдарын эрттирип, хөрөөженнер чөвүлелдериниң составын эде көрүп, чер-черлерге семинарларны эрттиргилеп. Ооң түнелиниде районнуң чер-черлериде хөрөөженнер чөвүлелдериниң ажылды идепкейлеп, боттуг ажылдарны кылып чорудуп турар. Ылаңгыя Берт-Дагда хөрөөженнер чөвүлели (даргазы А. Д. Чомбүрүк) ыңда көдөө Советтің күүскому болган активчилер-биле бир демниг ажыдап, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынче угланган ажылды күштелдирген. Арагалап, корум-чурум үреп турар кижилериң бажыңнарынга барып, оларның амыдырал-чурттал-газы-биле таныжып, ооң чылдагаанын иаередип, агитквартираларның хуралдарынга база эш-хүүзүнүң судтарынга тургузып турар. Ол ышкаш хөрөөженнер чөвүлелиниң хуралдарынга база шыңгыы сайгарып көрүп, боттуг хемчеглерни ап келген. Ооң түнелиниде бо чылдың эгезинде байдалы таарымча чок 14 өг-бүле турган болза, ам ындыг өг-бүлелер чок. Оларның хөй кезиин ажылга киирип, чедимче чок кижилериң уругларын интернатка тургускан. Оон аңгыда кижилериң уругларын интернатка тургускан. Оон аңгыдарын ажылга киирип, школа башкыдары-биле сырый хөрөлзалны тудуп турар.

Ында № 8 болган № 5 агит. квартиралар (даргалары К. Коңгар, А. Эренчин) хуралдарын болган хөрөөженнеринің өөредилгезин доктаамал эрттирип, агитквартиралар бу-лудуп дерип, чурттакчыларның хөй-ниитичи идепкейин бедиткен. Ынчангаш ол агитквартираларга хамаарышкан хөрөөженнер кежөөлерге, концерттерге, делегелгелерге идепкейлиглер. Ол агитквартираларга хамаарышкан чурттакчыларда арагаже сундулуг, корум-чурум үреп, чылдагаан чокка ажылдаваан турар кижилер чок.

«Тес-Хем» совхозта политиктиг болган экономиктиг өөредилгеде 265 хөрөөженнер хаара туттунган. Ажыл-агыйда эмчилер, башкылар, өске-даа специалистер, пропагандистер, агитаторлар, политинформаторлар болуп ажылдап, көдөөниң культура амыдыралынга идепкейлиг киржип келген.

«Чодураа» совхозта хөрөөженнер чөвүлели (даргазы А. Ш. Маскыр) ажыл-агыйга боттуг дузаны чедирип, агитквартираларны хойну болган инек бригадаларынга бижыглаан. Чугула кампанияны-ыштаглашкынга белеткелдерге олар идепкейлиг дузалажып турар 12 кижи составтыг звеноны организастаан. Олар ыштагларда кажаларны чылыглаарынга, малчынар бажыңнарын чугаалаарынга улуг дузаны чедирген. Кижилерни «берге» дижир уругларны дагдынчыларга хуваан, олар-биле ажылды күштелдирген. Башкылар А. С. Маскыр, З. С. Нурзат олар агитквартираларга политикчөлдерни бедик шынарлыг эрттирин, чон ортузунга политмассалыг ажылдарга идепкейлиин көргүскен.

«Кызыгаар» совхозта хөрөөженнер чөвүлели (даргазы Ч. С. Мандал) чоннуң чурттан турар черинин аайы-биле ажылды ажыл-агыйның мурнуда сорулгаларга дүүштүр чорудуп, хөрөөженнеринің күш-ажылчы база хөй-ниитичи идепкейин көдүрер дээш ажылды күштелдирген. Совхозта ийи чүс ажыг хөрөөженнеринің кезик хирези хөй ажылында болган өске-даа азылдарда хаара туттунган. Ында хөрөөженнер хөй кыргылдаңныга, сиген кезилдезинге, өске-даа ажылдарга бо чылын улуг көдүрүүшкүнүг киришкен.

Бисте хөрөөженнер чөвүлелериниң ажылында шиитирлеле чогуур үүлдер ам-даа хөй. Суурларда чамдык хөрөөженнер чөвүлелериниң ажылының кошкаандан арага-дарыже хандыкшыыр, ажыл кылбас, уругларының кижилерилгезинче сагыш салбас, бажыңа-балтадын арыг-сөлүг тутпас, өг-бүле бюджедин чөп чарыдавас хөрөөженнер база бар. Чижөө, О. Бадарчы, К. Монгал, Н. Айыжы, Т. Сулапай ышкаш хөрөөжөн иелер арын-нүүрүн оскунуп, эзирижтер сергедир черге каш улаа кирген. Бо кижилерни эш хүүзүнүң сулуна шыңгыы сайгарын көрүп, чогуур хемчеглерни алган соонда олар ооң чогуур түнелдерни үндүрген.

Районда назы четпестериниң талазыдан хем-черек үүлгедир чорук өөскевейн турар. Хөрөөженнер чөвүлелдери, активчилер, хөй-ниити организациялары ажыл-агыйларчың, коллективтериниң удуртукчулары чон ортузунга ажылды комплекстиг чорудар талазы-биле партиялың политикының удуртулга болдуруп, кижилилгеге ажылын улам күштелдирер апаар.

Бисте комсомолчу кудалар, шеригже байырдалдыг үделгелер черге чаагай чаңчылдарны организаставайн, күш-ажыл дентерлерин, чаа паспорттарны, чаа торүттүген чаштарга херечилелдерни байырлыг байдалга тыпсырын боттандырбайн келгениивисти чугаалаза чогуур.

Чамдык черлерге куда болганда, төрүттүген хүн арттирерде, мөчүүн кижини ажаарда массалыы-биле арагалаар чоруктар бар. Хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар сорулга-биле мындыг чоруктарны шуут болдурбайн, хөрөөженнер чөвүлелдери хөй-ниити-биле кады ону холга алыры чугула болуп турар.

Хөрөөженнериниң идепкейин бедидери-биле тускай лекция, беседаларны, темалыг кежөөлерни, сураглыг кижилер-биле ужуражыгларны организастаан, янзы-бүрү белүүниниң ажылын комсомол организациялары болган клуб ажылдакчылары-биле бир демниг чорудары чугула болуп турар.

Суурлар чаагайжыдылгазынга хөрөөженнерни калбаа-биле киириштирери хүнүң бир чугула айтырыы. Районнуң эдээн хөй суурларында бо ажыл дыка кошкак тургустунган. Ылаңгыя Берт-Даг, Кызыл-Чыраа, Үй, Шынаа, Шуурмак суурларның чаагайжыдылгазы сөөлгү чылдарда кошкак чоруттунган.

Районнуң малчынарының өглериниң иштики, дашпыкы арыг-шевери эдээн көдүрүлген, олар шуутузу хлебти боттары бижыгыр билирлер. Ынчалзадаа «Тес-Хем», «Чодураа», «Кызыгаар» совхозтарда, «О. Шынааның» Деспен салбырында чамдык малчын өг-бүлелериниң культурлуг деңнели ам-даа чавыс. Ынчангаш «Культурлуг малчын өг-бүле» деп социалистиг чарышты дээштиг организастаан, ооң түнелиниң квартал санында үндүрүп, мурнакчыларга материалдыг болган моральдыг шаңнал-макталдарны тыпсыры чугула сорулгавыс болур.

СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң шиитирлерни амыдыралга боттандырбышаан, 1978—1979 чылдарның кыжынында мал ыштаглаашкының хүр-чаагай эрттирер, малдың чаш толун онча-меңги камгалап алыр дээш ажылдарга бистің хөрөөженнервис төлептиг үлүүн киирер ужуулуг. Ол сорулга-биле агитквартира бүрүзүн бригадаларга, малчынарга хуваан, оларга шефтээшкиннерни кышкы үеде организастаар, сакманицвтээр улустарны баш бурунгаар тодарадыр, оларның уруг-дарының ясли-садтарга тургуулар, малчынарның амыдырал-чурттал-газының байдалынче хаңылан кирер ажылды хөрөөженнер чөвүлелдери чорудар апаар.

М. ӨЮН,
СЭКП Тес-Хем райкомунуң хөрөөженнер ортузунга ажыл чорудар кылдыныңа эргелекчизи.

ЧЫМЫШТЫГ ИШТИҢ РОМАНТИКАЗЫ

Эрткен чылдың августа тудугга ажылдаарны-биле ол келген. Тудугга үүгле ажылчынар эвес, харын кандыг бир мергежилдің специалистери хереглеттинин турарын Руслана эки билген. Онгу классты дооскан, кандыг-даа мергежил чок аныяк кыс Бүгү-эвилелдің комсомолчу шалынчы тулуу—чаа Шагаан-Арыгның гулуунга комсомолчу путёвка-биле келген.

Тудуг штабы ону «Шатонар-тяжтудуг» трестің дугаары 18 КМК-ының шеверлекчилер бригадазынче чоруткан. Штукатур-малярның мергежилин ооң шилип алганы таварылга эвес.

— Чурттакчылар көөгүн киреринге белен чаа бажыңны көргеш, ону тударыңга эш-өөрүм-биле кады үлүүмнү киирген болгай мен деп бодап келирге сеткилге өөрүүчүг—деп, Руслана Ондар чугаалаар болду.

Маңаа аңгы-аңгы хоорай, суурлардан оодар, кыстар кээ ажылдай берген. Профессионал-техниктиг училищелерниң доозукчуларын объектилерге хөйнү көрүп болур.

Ында бүгү-ле ажыл-хереги шалынчы тудугның штабы башкарын турар. Ооң сорулгазы улуг. Кол-ла чүве—планыг сорулгаларны күүседиринче бүгү күштү мөөнеп, чарышты дээштиг организастаары. Аныяк тудугжуларның бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылын шын организастаары, тудугның салым-ҳолу дээш аныяк кижи бүрүзүнүң харыысалгазын бедидери база чугула айтырыг. Ында келген аныяк кижи бүрүзүнүң өзүлдезинге таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичөөнгей салып турар. Удавас тускай курстар ажыттынар. Аныяктар аваа тудугның янзы-бүрү мергежилдерин шиитгөдип алырлар.

Тудугда аныяк специалистер чөвүлели тургустунган. Күш-ажылды эртемте үндезилеп организастаар, бүдүрүлгениң мурнакчы технологиязын шептередер талазы-биле ажылдарны ол боттандырар. Маңаа кол рольду аныяктар ойнаарлар.

Тудуг штабының кежигүнери Игодиниң бригадазының дуржулгазын комсомолчу-аныяктар коллективтеринге, аныяк тудугжуларга шептередир дээш ажылдап турар. Штабтың составында социалистиг чарыш сектору тургустунган. Ында кирген активчилер комсомолчу-аныяктар коллективтеринге хүн бүрүүнүң дузазын көргүзер дээш ажылды удавас чорудуп эгелээр. Оларның кылыр үүлдери-ле хөй. Ылаңгыя чарышты канчаар организаставаныл, ону өзү барымдаалавайн, эртемниг болгаш техниканың чедишкиннеринге үндезилээн чорудуп, дээштиин чедин ап, планныг онаалдаарның чедишкиниг күүсеттинерин, тудуг-монтаж ажылдарының эки шыварыг болуруун хандырарынга бригадалар удуртукчуларын өөредир апаар. Бистің активчилеривис күш-ажылга ак сеткилдиг чоруктун үлегерин боттары база көргүзүп турар болгаш өскелерден негелдеп тургузун шыдаарлар.

Чижөөкке Вячеслав Ткаченту ап көрзөл. Совет Армияның хүрээлеңнинге шериг албанын эртүргеш ол келген. Аргадуржулгазы чок-даа болза ооң ажылдаар күзели улуг турган. Ажылдавышаан мергежилин, билиин бедидин, кызымнайын чоорту көргүскен. Ынчангаш аңаа тудугның бир участогун удуртуун дааскан. Ажылды билдилиг организаставышаан, аныяктар организациязынга кижилилгеге ажылын ол иденкейлиг чорудуп турар.

Комсомолчу тудугның штабы янзы-бүрү категорияның аныяк тудугжуларының ортузунга чарышты чорударының негелдезин ажылдап кылган. Ооң иштинде инженер-техниктиг аныяк ажылдакчылар ортузунга чарыштың негелдезин база тургускан. Ам ол негелделарге дүүштүр «Чылтың эң эки аныяк мастери», «Эң эки аныяк прораб», «Эң эки аныяк техник», «Эң эки аныяк инженер» деп ат дээш чарышты база организастап турар.

Чарыштың киржиккизи бүрүзү 1979 чылда хуудаа чогаадылчы планын бо чылын-ла турузар. Бүдүрүлгениң ажыктымын бедидер, эртем-техниктиг дешилгени негелдер, бүдүрүлгениң курлавырларын долу ажыглаар, каналга чурумун күштелдирер, ол ышкаш хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржир талазы-биле бодунуң салыышкынын аваа көргүзер. Чарышты чартык чылдан түнеэр, тиилекчилерге штабтың ВЛКСМ райкомунуң, обкомунуң, ТК-ның Хүндүлел бижиктерин тыпсыр.

Амгы үеде штаб аныяк тудугжулар ортузунга, ылаңгыя чаа келгеннериң ортузунга кижилилгеге ажылынче кичөөнгейин күштелдирип турар. Бо ажылдың төвү ниити чурттал черлери болу бергей. Чижөө, дугаары 2 общелитиниң чурттакчыларының ниити хуралындан культура-амыдырал чөвүлелин беш кижи составтыг тургускан.

Штабтың чанында «Комсомолчу прожектор» сектору ажылдын эгелээн. Арагалаларны, ажыл шагы үзүрлерни, чалгааларны болгаш ажыл-агыйжы эвес чорукту ацаа сойгалап, чырыдын турар.

Бисте амгы үеде эң-ле кол чүве—кижилер, комсомолдун кижиилилгени тудугжу аныяк эки турачыларының күш-ажылчы ҳолдары чугула хереглеттинин турар.

Чаа Шагаан-Арыгның тудуу солун иштин романтиказы, мергежилди бедидеринин ыцыл-галдазы. Маңаа ажылдан база чурттаары солун. Бүгү-эвилелдің комсомолчу шалынчы тудуу республиканың янзы-бүрү будуңнарындан оодар, кыстарны хөй-биле маңаа турар.

С. ГЛАДКОВ,
Чаа Шагаан-Арыгда Бүгү-эвилелдің комсомолчу шалынчы тудуунун штабының начальниги.

ГРИГОРИЙ ВИКТОРОВИЧ ИВАНОВ

1942 чылдан бөөр СЭКП кежигүнү. СЭКП обкомунуң кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаты, эвилел ужур-дузалыг персональдыг пенсионер Григорий Викторович Иванов үр болган аар аарааныының соонда 64 хүрзан чорааш, 1978 чылдың ноябрь 23-те мөчүүн.

Бодунуң медерелдиг бүгү амыдыралын партиягa болган чоңга бараан болдуруп келген кайгамчык кижи, принципиалдыг коммунист амыдыралындан чарылган.

Г. В. Иванов 1914 чылда Красноярск крайда Үстүү-Усиск суурга төрүттүгген. Г. В. Иванов бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1930 чылда Тыва Арат Республиканың Таңды кожуунунуң Бай-Хаак суурга эге класстар башкызы боор эгелээн. Улус өөредилгезиниң системазынга дөрт чылда, ооң соонда комсомол ажылынга, Тываның Аныяктарының Революстуг Эвилелиниң ТК-ның аппаратынга ажылдап тура, бижик билбес чорукту узуткаарынга, аныяк ооллар, кыстарның политиктиг угаан-медерелин болгаш культуразын бедидеринге, Тываның Араттың Революстуг партиязын долгандыр арат аныяктарны сырый каттыштырарынга ол улуг үлүүн киирген.

Г. В. Иванов 1942 чылдан 1953 чылга чедир үеде партия болгаш совет хөрөөзалгалыг ажылдарга ажылдап турган, Тыва Арат Республиканың Биче Хурал Президиумунуң Даргазының орлак-чызынга соңгуткан. СЭКП Тыва обкомунуң партия, профэвилел болгаш комсомол органнар кылдызынге баштай оралакчызы, ооң соонда кылдыс эргелекчизи боор ажылдап чорааш. Г. В. Иванов СЭКП ТК-ның чанында партиялың Дээди школазын 1956 чылда доосканыңың соонда облкууском секретары, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары, СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажылдар кылдызының эргелекчизи боор ажылдап чорааш.

Бо үениң иштинде ол дыка хөй күштү болгаш энергияны республиканың экономиказын болгаш культуразын көгүдеринге, партия хүрээлеңин быжыгдаарынга болгаш партия, совет, профэвилел болгаш комсомол кадрларын кижилендеринге, ажылчы чоннарның коммунистиг кижилилгезинге, ленинчи национал политиканы амыдыралга боттандырарынга үндүрүп келген.

Г. В. Иванов Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тыва Арат Республиканың ажылчы чоннарының Кызыл Шеригге материалдыг дузаламчызын организастаарынга идепкейлиг киришкен.

Партиялың область организациязы Г. В. Ивановту хөрөөзалгалыг кандыг-даа адаптан-дужаалдарга ажылдадып чорударга ооң организаакчы талантызы, ажыл-агыйны, принципиалдыг, кижилерге сагыш чоңагыр, кичөөнгейлиг чорук илерээн. Ооң ындыг онзагай шынарлары ылаңгыя ол кажан СЭКП обкомунуң чанында партия комиссиязының даргазынга ажылдап турар үеде илерээн.

Григорий Викторович Иванов республиканың партия-совет активиниң, кады ажылдап келген өөрүүң авторитедин болгаш хүндүткелин ап келген, СЭКП обкомунуң бюро кежигүнүнге, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутадынга, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазының орлакчызынга соңгуп келген.

Г. В. Иванов Төрөөн чурттун мурнунга улуг ачы-хавыязы дээш «Кызыл Сылдыс», Күш-ажылдың Кызыл Тук, «Хүндүледдиг Демдээ» орденнер, ССР Эвилелиниң хөй медальдары, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижик-биле шаңнаткан.

Кайгамчык ажыл-ишчи коммунист Григорий Викторович Иванов-тун дугайында чыгыгылыг тураскаал бистің үүрегеривиске кеөзөө мөңгеде артар.

Г. Ч. Ширшин, М. К. Мендуме, Ч.-Д. Б. Ондар, В. Е. Серяков, Д. К. Ооржак, Г. Н. Долгополов, А. Н. Пожидаев, Т. Ч. Норбу, В. П. Суров, И. А. Ситаев, М. К. Шыраан, М. Е. Абрамов, А. А. Ромашов, А. Н. Ванжа, В. Б. Добромыслов, К. С. Шойгу, Г. С.-М. Иргит, Ю. Л. Аранчин, С. Х. Красный, Ш. Д. Куулар, Н. П. Федоров, Б. Ш. Долчанмаа, Х. А. Тока, М. Н. Пахомов, К. Е. Кошкаров.

Болмбурзектиң судалы

ГАВАНАДА АЖЫТТЫНГАН

ГАВАНА. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң атомнуг энергияны тайбың сорулгаларга ажыглаар талазы-биле комиссиязының эдлчеглиг хуралы куба найысылада ажыттынган. Оон ажылында Болгарияның, Венгрианың, Герман Демократтыг Республиканың, Кубаның, Польшаның, Румынияның, Совет Эвилелиниң, Чехословакияның делегациялары, ол ышкаш «Интератомэнерго» болгаш «Интератоминструмент» организациялырының төөлөлекчилери киржип турар.

Хуралдың хүн чурумунда—атомнуг энергияны тайбың сорулгаларга ажыглаарының талазынга бүгү талалыг, экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы сайгырангайжыдарының айтырыглары. «Интератомэнерго» комиссияның ажыл-чорудулгазын быжыглаар болгаш калбартыр талазы-биле саналдарны анализтээр, 1977-78 чылдарда «Интератоминструмент» организацияның ажылын чугаалажыры кирип турар.

1990 чылга чедир Куба Республикага атомнуг энергияны тайбың сорултага ажыглаарының талазынга эртем болгаш техникапы дүрген хөгжүдериниң планын күүседиринге Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнери чурттарның киржилгеи-биле холбаалыг айтырыгларны хуралдың киржикчилери база чугаалажырлар. Кубаның Компартиязының ТК-зының кежигүнү, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Хосе Рамон Фернандес ук хуралды ажылып тура, ооң Кубага ужурдузалының демдеглээн.

(СЭТА).

ИРАНДА

НЬЮ-ЙОРК. Иранда политиктиг байдал мурнуку хевээр дажок чидиглеңген деп, информация агентилелдери дамналып турар. Чазакка удур чыскаалын үнүүшкүнчер чамдык хөрөйралдарга база дагын болгулаан. Тегеран хоорайының соңгу талазынга болган чыскаалды шериглер боолаан, ооң түнелиниде бир кижи өлүткен, 20 кижи балыглаткан деп, хоорайның шериг эрге-чагыргалары чардаан.

(СЭТА).

САН-ХОСЕ. Никарагуаның диктатору Сомосаның хаңныг олурукчу өзү-чуруму-биле дипломаттыг харылзааларын Коста-Рика үскен. Никарагуаның аг-шериниң база дагын агрессия үүлдедигин кылганы-биле холбаштыр ындыг шиитирлер хүлөөп алдынган. Никарагуаның национал гвардиязының кезектери Коста-Риканың девискозиниче шургуп киргеи болгаш

ДЖУНГЛИДЕ ХАЛАПТЫГ БОЛУУШКУН

ВАШИНГТОН. (СЭТА-ның корр.). Чүү-даа көрүп келген америк солуннарны бесин кайгадыкан хаңныг оолуушкуннар Гайананың джунгилелериниге (шыргай арга-арыгларынга) болган.

Ол болуушкуннар АКШ-тың төлөлекчилер палатазының кежигүү Л. Райзниң эрткен неделяның төвүзүүнде Гайанаже аян-чоруу-биле эгелээн. Джунгилиде «Ниилэ темпл» деп америк хүрээ-хөөт общиназында байдалды өстеп хынап көөрү-биле ол барган. Общинаның баштыңы Джим Джонс бодунуң талалакчыларын куадар кылып алган, таарымчалыг чоруун бичи-ле илереткени дээш оларны каржы-дошкун шаажылап турар деп дыцнадыглар конгрессменнин кичөөнгейин хаара туда берген. Ынчалза-даа Л. Райенче база халдаашкын кылган, ооң түнелиниде ол болгаш ону үдеп чораан элээн каш кижи өлүткен.

Халаптыг болуушкун ооң-биле доозулбаан. Бир хонук эрткен соонда общинаның кежигүнерин массалыг-биле өлүргениниң дугайы билдине берген. Джорджтаундан медээлер өзүгаар алырга, 400 ажыг өлүткен кижилер тывылган, оларның аразында хөрөөженнер болгаш бичи уруглар бар. Оларның чамдыызын боолап өлүргеи, өскелери боттары хораннаны бергеи (азы оларны хораннап каан) болган.

Гайанада болуушкуннар АКШ-тың чазаанга дүүрөзинин болдуруткан. Халаптыг болуушкуннуң байдалын тодарадыры-биле күрүне департаментизи болгаш Пентагон тускай болүктерни доп-дораан тургускан.

Бодун боду өлүртүне берген Джонстуң база ооң удуртуп турган общиназының дугайында материалдар амгы үеде америк парлалгада эндерилген. Ол материалдардан улуг салдарлыг өөнүктерлиг болгаш хөй акша-хөрөңгилиг чораан шажылчы фанатиктиг овур-хевира илдең болу берген. Джонстуң таныштарының аразында Калифорния штаттың губернатору Дж. Браун, Сан-Францискоңуң мэри болгаш муниципалитет кежигүнери бар болган. Джонстуң «христиан ажыл-чорудулгазының» дугайын АКШ-тың чазаның болгаш конгрезиниң бедик албан-дужаалдыг ажылдакчылары, оларның аразында ораалакчы президент Дж. Мондейл, сенатор Г. Джексон болгаш өскелер-даа улуу-биле үнелеп чугаалаан турганнар.

«Ниилэ темплдиң» үндезини идеологизазы кылдыр «христиан катап тургузуушкунуну» чарлаан. Истелгениң федералдыг бюрозунуң ам миниин турары-биле алырга, херек кырында общинаны эттеп-соңгарыңдан коргарынга, аар күш-ажыл кылырынга үндезилеп турган. Ооң кежигүнериндеи бүгү үнелиг үүлдерин болгаш камнап алган акша-хөрөңгизин Джонска дамчыдын бөрөн негеп турган. Аңаа чагыртыаннарны эттеп, карцерге олуртуп, өлүрер деп кыжаныр турган.

Джунгилиде болган халаптыг болуушкунну делегерецгейн-биле бижин тура, парлалга амгы үеде АКШ-та хөй санныг хүрээ-хөөт секталарының, «Ниилэ темплдиң» тургустунун келгениин дугайында ол айтырыгны херек кырында ооп каапкан. Чугаа болза «амыдыралдың америк хевирииин» илерээшкиниериниң бирээзинин дугайында боор турар деп, харын чамдык тайылбырлакчылар миниин бижип турарлар. «Ындыг бөлүктер тургустунун келир арганы бистің культура, социал, политиктиг байдалывыс берип турар ындыг үүлдер бар бе?— деп айтырыгны амгы үеде «Христиан сайенс монитор» солун салып турар апарган. Бистің чүртүвүска чаасканзыраан болгаш өскөнчежир чорук кутказын деп, «Вашингтон пост» тодаргайлаан. «Балтимор сан» солунунуң херечилеп турары-биле алырга, америк ниитилелдиң корум-чуруму-биле кады ооп ойталап, азы боттарын дарлатканнар кылдыр санап, хөй санныг американнар болгаңның амыдыраа чоруурун кандыгдаа утка-сорулга чок деп санап турарлар.

Бо бүгү тодарган миниишкиннер кол принциптери деп эвес эрге болгаш мөлчүлге болур каржы-дошкун ниитилелдиң хилиичектээни Каттышкан Штаттарның хөй мөлдиин хамаатыларының сарыы-сеткилин өөртүп шыдавас

В. ГАН.

ХОРАТАН ҮҮЛГЕДИГЛЕР

кызыгаар таныылыынче халдаан. Ол кемниг үүлгедигиниң түнелиниде костарикан шериг албаныг дөрт кижи өлүткен. Балыгаттырган кашдаа кижини никарагуа солдаттар тудуп алган болгаш оорлан аппарган.

Коста-Риканың чазаа дүрген хурал эрттиргеш, республиканың национал бот-эргезин база дагын үрээрин болдурбазының хемчеглерни чугаалашкан. Никарагуа болүүнүң бо агрессиязын дүрген истеп-хынарын америк күрүнелер организациязындан президент Р. Карасо негээн. Сан-Хосеге ооң чурттакчыларының массалыг чыскаалы болуп, ооң киржикчилери Сомосаның хоратан үүлгедиглерин карган килеңкээн.

Никарагуаның патриоттарының дайынчы отряды болуп турар Национал хосталганың Сандино аттыг фронтуу медегзел тараткаш, иштики болгаш даштыкы реакцияның чаа-чаа чимеенишкиннеринге хамаарыштыр серемчиледдиг болуруче деп-шилгелиг күштерни кыйгырган. Кедергей барын үзелдиг күштер Сомосаны чайладын алыр болгаш Вашингтонга дыцнаңгыр чаа өзу-чурумну чонга доңнаштырар сорулга-биле күрүне эргелеин кылырын бодап турар деп, ол документтиде чугаалаан.

(СЭТА).

Тес-Хем райпозунуң идик магазининге дөрт чыл мурнунда Зоя Сырат садыгжылап киргеи. Садып алынчыларга эвилеңээлдек кыс улустуң хундүткелин дораан чаалап алган. Ооң ажылдап турар садыында бараан эмге-сесиелиг, өртектерин тодаргай ыылдыр бижээш асиан. Чоннуң чогыгларын тускай дептерге демдеглээш, ону күүседириниң бүгү-ле аргаларын хереглеп турар. Ооң уламындан Зоя Сырат бараан сайгарылгазының планныг онаалдазын доктаамал ажыр күүседип келген.

Онгу беш чылдың үшкү чылында рэйпонуң садыгжыларының аразында калбарган социалистиг чарышка 3. Сырат база идепкейлиг киришиеш, тиилекчи болган. Октябрьның планныг онаалдазын ол 110 хуу күүсеткеш, районуң садыгжыларындан III черни эзлээн.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТА: Зоя Сырат.
Авторнуң фотозу.

ШЫНГА ХАРЫЫ

Колдуунда доозулган

Бо чылдың октябрь айның 6-ның хүнүнде үнген № 232 «Шын»солунга «Хандырылганы экижидер» деп корреспонденция парлаттынган турган. Ук үүлде малчынарның чурттаар бажыңнарының болгаш мал кажаларының септелгези саадап турарын шүүмчүлеп бижээн турган.

Бии-Хем райкуускомнуң кадзэ ажылагый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги-ниң хүлөөлгезин күүседип турар эш В. Евстеевтиң редакцияга дыңнатканы болза: Суглуг-Хемнин хойну бригадазынга «Хадың» совхозтун директору беду баргаш, ында байдал-биле таныжын көрген. Солунда бижиттинген шүүмчүлел шын болган. Септелге ажылын дүрген доозарыбиле беш кижи составтыг немелде бригаданы тургускан болгаш кадаг, цил, туйбу, маңзы дээш чергелиг тудуг материалдарын чедирген. Алдынган хемчеглерниң түнелиниде септелгениң көл ажылы ноябрь 1-де доозулган турган.

МӨҢГҮН КУДАНЫҢ БҮДҮҮЗҮНДЕ

Мөңгүн куда. Адаарга бөлүп эптиг. Онзагай дыннаалыг үзүм. Мөңгүн! Куда! Мөңгүн куда дээрге от-бүле тутпан ийи кижиниң амыдыралында байырлалдың уттундурбас хүнү, кады чүрүүгаанының чөрбү бөш чыл болганы.

«Ак-Туруг» совхозтуң мурнакчы хойжулары Алдын-оол Байлак-оол биле Ирина Данзырының амыдыралында ол онзагай хүн —мөңгүн куда— бо чылдың ноябрь 25-те, бүгүн болуп эртер. От-бүле кудага шагда-ла белеткенген. Ам бүгү түве белен. Чар, чалалгадаа тараттынган. Ацаа совхозтуң удурукчулары, төрелдери, хойжу эш-өөрү чыглып келир. Мөңгүн куда дүжер.

Бодап-даа көөрге, чөрбү бөш чылды кады чүрүүгаан эртеги дээрге аная-да бир оончук эвес. Амыдыралдың шылгалдазы. Өг-бүленің төөгүзү-дүр. Амыдыралга үү турбалыг. Өөрүшкүнү-даа, мунгаралды-даа олар деңге үлежип келгеннер.

Алдын-оол биле Ирина чөрбү бөш чылды канчаар чүрүүгаан эрткеним? Маңаа чангыс сөс-биле харылаан болур. Аас-кежиктиг! Аас-кежиктиг амыдыралчүрүүгаанды тургузуп алыры кижиниң бодундан хамаржыр. Ынчангаш Алдын-оол биле Ирина хып дээн аныяанда четтинчишкеш, амыдыралдың шапкын агымы-биле эштип чорупканнар. Эптиг, найыралдыг кады чорда, чүүдаа түве доктар болбас. Ынчангаш олар күш-ажылчы алдарның бедиинче үнгеннер...

Кызыл-Дагдан ырак эвесте түрек дег сүүр хойнунда кыштаг бар. Алдын-оол биле Иринаның аалы ол. Малчынарның культурлуг амыдырал-чүрүүгаанын совуургаан көөрү-биле мөңгүн куданың бүдүүзүнде оларның аалынга чедип келдивис. Алдын-оол хой кадарып чоруткан, Ирина дүштеки чем белеткен тур.

Крышалыг, херимпиг, шилдеп каан верандалыг, шевергин туттунган ийи орээл бажың. Оон чанында «Урал» дээр мотоцикл көгерип тур. Херим иштинде чаңгыс-даа артык түве чок, чүрүм-чыскаалдыг чыгдынган, күзүүрүм бөлүп көзүлбес. Ирина-биле Алдын-оолдуң чаңчылы ындыг. Бир минута-даа ажыл чок апаа олурбас. Аштаңган, аайлай салган, шырбаан, чүүгаан турар. Өдек-кыштагда-даа бүгү түве чүрүм-чыскаалдыг.

Ирина алыс бүдүжүнден чонунга эзлдек, амыдыралга өөрүшкүүр кижи. Маңаа орган аалчылары дег, хүлүмзүүр. биле ол бисти уткун алды. Хойжунуң бажынынга кирип кел сал-ла идиктивисче көрдүвүс. «Арыг ирги бе?» Кады келгеш эжим Виктор эжик аксында чадып каан ол өөстеидининиң улдунун катап-катап дүрбүп тур.

— Ажырбас-ажырбас. Эртип, сандайга олурып көрүнерем — деп, Ирина сагыш човаан чалаан тур.

— Бажыңнар ишти күзүнгү дег арыг-дыр, шалаңар көрүнчүк дег кыланайбын чыдар. Чадып каан шокар хевистерна базары бөлүн хараадынчыгдыр — деп, Виктор шын-на сеткилиг-биле хөлзеп чугаалады.

Ирина аалчылар келирге черле ындыг. Ам база-ла анык, савада барды. Будуу көргүнүн олурарымга, бажында уруглар-даа көзүлбес боорга айтырдым:

— Уругларыңар кежыл, Ирина Бакитовна?

— Уругларым алды-да болгай. Ийизи ажылдан турар. Бирээзи оглуг. Үш кижи өөренип турар, бирээзи уруглар садында. Чүгле ийиндээ артыкан бис— дээш, Ирина хүлүмзүрду.

Виктор фотоаппаратын белеткеп, блокнодун ажа салып олура айтырды.

— Ирина Бакитовна, буруудатпайн көрүнер. Даштыкы хевирицерни көөрге мырынай аныяк-тыр силер. Кырган-ава апарганынга бүзүрээри бергедир.

— Мырынай-да аныямда Алдын-оол-биле өг-бүле тутканы мен. Өтлешкенден бөөр ам таптыг-ла 25 чыл болуп тур бис.

Мөңгүн куда дүжер деп турар дээрзин шак ынчаар билип алдывыс.

Виктор бажынның иштин совуургаан, өг-бүленің күш-ажылчы чедишкиннери-биле таныжып, хүндүлеп бижиктерни көрүп чоруп тура, шилдээш азын каан социалистиг хүлээлгеш номчуй берди:

— Төрүүр, үүс хойга онаштыр 90 хураганы камгалап, доруктурар, 10 тонна сигенни кезин, соөртүп алыр, бир хойга онаштыр 2,5 кг дүктү кыргыр...

Хүлээлгени шала номчаап, столда блокнодунче эзи кел сал-ла Виктор совуургаан айтыра берди:

— Бо чылгы күш-ажылгы өөрүүзүүлериңер кайы хире болтанып, Ирина Бакитовна?

— Эрткен кыш берге болган. Ынчалза-даа хүлээлгевис күүсеттинген. Төрүүр 100 хойга онаштыр 98 хураган алгаш, бир хойга онаштыр 2 кг 960 грамм дүктү кыргаан бис. Бо чайын хоювус ылап семирээн. Алдын-оол уруун эдертип алгаш, аалдар көжүп четпес тайгага боттаннап чайлаталаш келген. Кышка белеткеливис багай эвес. 17 тонна сигенни боттарывыс белеткээш, кыштагда эккеп алдывыс. Үүрмек септелгени боттарывыс кылган бис. Онгу беш чылдың үш чыл планы база күүсеттинген.

— Мөңгүн куданы эки-ле түнелдиг утнуп турар-дыр силер. Алдын кудаже бар чыда оон артык көргүзүүлерлиг болурунарны күзээр-дир мен. Дуу ол хүндүлел бижиктерден аңгыда кандыг-кандыг шаннаалдар барыл, Ирина Бакитовна?

— Шаннал-ла хой болгай. Мен бо чылын «Күш-ажылчы Алдар» орденнің III чергозиби-биле шаңнаткан мен —деп, Ирина Бакитовна боданып олура, шала эгеннп чугаалады. — Мени орден-хаанга-биле шаңнап турарынга өөрүү чоруур мен. Ынчалза-даа ажылдың хөй вуруузуп Алдын-оол кылып чоруур. А алдарлың хөй кезин менче чайлып турар шала эпчок түве ийин бо— дээш, Ирина кем чок хүлүмзүүрду.

— Өг-бүле улуска ындыг байдал черле туруп келир апаар түве-дир. Хөй таварылгаларда алдар-хүндү өг-бүленин үүгле эр эзинде дүжүп турар боор-дур. Удуртур-биштаар черлер ол дугайын таарыштыр көөр боор деп бодаардыр мен.

— Ынчалза-ла эки-дир ийин.

Ирина-биле чугаавыс сл орта үзүлгеп. Дүштеп алыр дээш келген Алдын-оол чугаага киржи берди.

— Даргаларың «саралазы-пың» чедер чери ырак ирги бе?

—Моон эор бис. Үш буттуударны «соодун каан» силер бе, Алдын-оол Лопсанович?— деп, Виктор сонга өттүр мотоциклче ийнеп айтырды.

— Коробказы үрелген. Ам «үүже» болганы ол-дур ийин. Маңнап турда хала чок түве-ле болгай. Ап-саап чорук кылып алырда эки-ле хөлге түве. Харын мотоцикл садып алырынга дузалажып көрүүнерем, шимчедикчи тывылза улам эки. Совхоз директору-биле чугаалажырымга «мотоциклди чоор сен, машинадан садып ал» дээр-дир. Оруу берт черлерге чоруур кижиге мотоциклден ылгын аът турбэс.

Виктор сагыш човаан чугаалады:

— Чыткан тево эвсынче камтыыл кайын кирер. Алдын-оол Лопсанович. Хөделир болза ужур бар боор.

Хойжу одарже дазажы берди. Бис база байырлаткаш, саралавыс мунуптувус. Ирина бажынындан үнүп келгеш, холун чайып, хүлүмзүрүп турып калды. Аас-кежиктиг кижи хүлүмзүрүп чоруур, хүлүмзүрүп чоруур кижи аныяксыг.

Ирина биле Алдын-оол дугайында дыка хөй буянныг, эргим сөстерни чугаалап болур. Бөгүн Ирина Бакитовнаның дугайында онзалап чугаалаптар болзувусса, Алдын-оол Лопсанович чүгле өөрүүр боор. Ирина Данзырын дээрге мурнакчы хойжу, аас-кежиктиг тыва ава, хөй-нинтичи коммунист, СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү, Россия Федерациязының көдээ ажылагый ажылдакчыларының профэзилел комитединиң кежигүнү—чангыс сөс-биле чугаалаарга, Тываның кайгамчык сураглыг кыстарының бирээзи-дир.

Мөңгүн куданың эрттирип турар хойжулар Ирина Бакитовна биле Алдын-оол Лопсановичиге чүректиң ханызындан изиг байыр чедирбишаан, амыдырал-чүрүүгаанына аас-кежиктиг, ажыл-иштинте чаа-чаа чедишкиннерлиг болуруп өөрүп тур бис.

В. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Байлак-оол биле Данзырын.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Спорт сонуургаар кижилерге

КОЛХОЗТУҢ ОЛИМПИЙ КОМПЛЕКИЗИ

Херсон областың Белозерск районда Киров аттыг колхозта туттунуп эгелээн эштир дөөлбектиң төлевилелиге чугула эдилгелерни киргген. Чернобай көдээ Советтиң депутаттарының орааддажыышкынының ачызында ол эштир хөөлбек бүдүн чыл дургузунда ажылдаар болган.

Күш-культура шимчэшкининиң хөгжүлдезиниң айтыырлары сессияларга болгаш Советтиң күүскомунуң хуралдарынга удаа-дараа турузуп, чугаалажып турар. Ол айтыырлар — депутат бүрүзүнүң бодунуң округунга чорудар ажылдарының планының туулуг хоорайның-еске-даа сураглыг спортчулары заводтуң ажылчы чоннарынга байыр чедиргеннер.

Металлургия заводунуң спорт базазы чыл келген тудум-ла байын турар; «Совол» деп хоккей ордузу, Красноярск ГЭС-тиң суг хөөлбэзиниң эринде «Туманныг» деп туристер лагери, ГТО нормалары дужаар спорт хоорайжыгалы — кол-колун алдарга мындыг. Оон ангыда чаа культура ордузу туттунуп турар. Эштир хөөлбектин, аът чарыштырар черниң, теннис бажыңының телевилелери белеп.

А. ШИГЛЕНКО,
СЭТА-ның корр.

Красноярск.

ЭЖИКЧИЛЕРНИҢ ЧАА ТУРЛАА

Нерис хемниң эринде «Жальгирис» дээр эжикчилер базазы тургустунган. Спортчуларның эргезинге ийи шывыглыг хөөлбек кыштыг еттүр ажылдаар: байдаркаларга, каноэлерге, академиктерге эжиндирер. Оон ангыда спорт оюннарының, аар атлетиканың алдары, үш үүс хемелиг селгүүстээшкин хөөлбэ, септелге мастерскаазы дериттинген.

«Динамо» иштиделдиг эжикчилери база-ла оортан ырак эвесте шак ындыг базазыны бо чылын алгаанар.

Хемелээр спорттуң болбаазын базазалары еске-даа литов хоорайларда туттунгулаан — Каунаста, Тракаедода, Биршитонаста.

С. ВАЙНТРАУБАС,
СЭТА-ның корр.

Вильнюс.

СТАДИОН БАЖЫҢ ЧАНЫНДА

Куляб хоорайның бир микрорайонунда футбол, волейбол ойнаар шөлдерлиг, маңнаар орукчугаштарлыг спорт зонаны тургустунган. Оду бажың эргелелиниң педагог-организакчызы Абдулхамед Курбановтуң эгелекчи саналы-биле чурттакчылар боттары тудуп кылган. Бажың эргелелиниң акшазы-биле спорт херекселдерни база садып алган. Алыктар кежээниң-ше чиик болгаш аар атлетикаларның секцияларынга, шыдыраа клуунга кичээлдеп турарлар. Микрорайонуң хөй-нинтичи чөвүлелиниң турускан шаннаалы дээш футболистер, волейболистер дыштанып хүннерде маргыжын турарлар.

Куляб областың стадионларында болгаш спорт шөлдеринде 50 ажыг муң кижи күш-культуралап турар.

Д. АШУРОВ,
СЭТА-ның корр.

Куляб,
Таджик ССР.

Ада-иелер-биле беседа

КИЖИ БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН

Уругларны эки кижилер кылдыр өстүрүп ада-ие бүрүү бодаза чогуур. Оны челишкиниг чорударының бүгү-ле аргалары совет өг-бүледе бар. Уруг оскен тудум үе-чергелери-биле ойнаары көвүдээр, сонуургалы улгадыр. Ынчангаш оны долгандыр турар үүлдериниң салдары аная улуг болур. Ынчан ада-иениң мурнунга чаа-чаа айтыыргар тургустуңар.

— Кор, хир-чамга борашпа! Иликтериң өттүрбе... Эштериң-биле маргышпа, бажың чанындан ырава! — дээн ышкаш сагындырыгларны кижи бо-ла дыннаар.

Бичин уруглар ындыг чагыгларны ада-иезиниң катап-катап дыннап алгаш, дашкаар үнүп-даа, дөмей-ле, малгаш-баларга-даа боражып алыр, эштери-биле-даа содаалажы бөөр, бажың чанындан-даа ырай бөөр таварылгалар хаая эвес болгулаар. А ада-иелер колдуунда уругларының калыкшылының дутайын бодап, дүвүреп олурарлар. Оон-биле чергелештир бажың чаны дээрге үүгле довурак-доозунга боражыр, соокка алыптар ийикпе, азы дискээн көгертир үжүптар чер эвес-ле болгай. Бичин кижиниң өске улус-биле харылаажырының практиктиг аргаларының эгезин чогум-на маңаа, чурттан тургар бажыңының чоок-кавы девискээринге шингээдип алыр. Оон-биле кады силерниң оглунар азы кызынар оон мөзү-шынар талазы-биле өөрүлдеринге улуг салдарлыг психологтуг нарын айтыырларга болгаш чөрүлдээлерге таварыжыр. Ынчангаш оон кымнарның-биле канчаар ойнап, үүнү чугаалажып турарынан эгелээш хайгаараан көөрү конгуг чугула. Ынчан келир! Үениң хамаатызының бажыңынга турда эскертинмес талаларын—бөлүк өөрүүн аразынче шуут-ла шылыы бөөр бе, азы кыдыынга ангыланчак ойнаар бе, азы өске эжиниң сөзүн дыннаар бе, бодунуң ойнаарактарын эштиринге канчаар сонуургадып турарыл дээш оон-даа өске аажы-чаңнарын эскерип болур.

Чамдыкта ада-иелер ынча дижир: «Бажыңга дыка томаанныг, а дашкаар үнгеи соонда шуут-ла өске кижи апаар-дыр», «бистиң чаныыска турганда ыыт-шимээниг, чассыг, а кудумчуже үне бергенде, томаарын, шимчевестен-ле хаар-дыр...». Бажыңга турганда чассыг, а даштыгаа ыыды чиде бөөр уруг дээрге, бүдүжүндеи кортукумаар болгаш аная болчу бөөр кижи чогун билип турар уруг-дур. А томаанныг уруг даштыгаа баргаш, теннектиниң эгелээр болза, бажыңга оны шыгыы тудуп турганы билдингир-дир. Ынчангаш бажыңындан үнгеи соонда бүгү-ле сагыш-сеткилинден салдынынтар. Шак ындыг хайгаралдардан өзүп орар чаш кижиниң келир үедери аажы-чаңындан хөй үүлдерни билип ап болур.

Даштыгаа ойнап турган уругнуң шимчэшкин бүрүзүн, чугаа-домаанын шуптузун хайгаараары ада-не хамаан чок, ясли-садтарда кижизидикчи башкыларга кончуут берге. Чамдык бичин оолдар, уруглар 3—4 харлыында-ан эгелеп эш-өөрү-биле маргышкан, ойнаарак былаашкан турар. Оон түнелиндеэжин ыырар, дырбактаар, харын-даа багай сөстер-биле одан каалтар таварылгалар тургулаар. Ындыг уруглларга хамаарыштыр чамдык ада-иелериниң ындыг чугаазын дыннап болур:

— Бистиң оглувус кончуг кайгал эр боор апа, даштыгаа-даа, садикке-даа өөрүнүп бажын билир... Ындай эрдир...

Хенаңг чажындан ындыг аажы-чаңга, ындыг эргелелдиге уруглларны чаңчыктырып болбас. Бо чижектиг деткиншкинге өөренип калгын уруглар алызында кандыг кижи болуруй ада-не бүрүзү эки билир. Кижи болуру чажындан деп бурунгу тыва чонуң чугаазы кончуг шын. Чараш аажы-чаңга, эки мөзүшынарга уруглларны эрте чажындан эгелеп кижизидири чугула. Аная өг-бүленің кежигүн бүрүзү кириштен турарын чедип алыры артык эвес.

Бичин уруглар чаргылдажырынга хөлчок ынак. Ындыг таварылгада, маргылдаанның үнгеи дөзүн чедир билип албайн, оларның бирээзин бурууладыры, буруулуг болган бичин кижиниң психологиязынга багай салдарны чедирер, дора дээрге улуг улуска ол бүзүрелин чидирип болур.

Уруглларны бичизиядеи хүндүлээчел, эзлдек, эвилеп, арыг-силиг болурунга—чаңгыс сөс-биле — культуралуг аажы-чаңга кижизидери, оларны долгандыр турар байдалды кичээнгейлиг хайгаарап билир кылдыр чаңчыктырары чүгле кижизидикчи башкыларның ажылы эвес, ада-ие, өг-бүле бүрүзүнүң хүлээлгези.

В. ПОТЫЛИЦЫНА.

уруглар садында кижизидикчи башкы.

Чон аразынга чурттап чор, оглум

В. А. СУХОМЛИНСКИЙ.

(Эгези № 269 «Шында»).

Күзүн хризантемаларны тура каскылааш, тускай чылыг өрээлдерге киирген бис. Кедээниң уругларына ол чиик ажыл. Көжүрүп олурткан дөстерни уруглар хүннүң-не суттарын, баштайгы чечектер кажан көстүп кээрин четтикпейн манап турганнар. Ол чылыг сесерлиивис кайгамчык булунчугаш апарган. «А ам боже аалчылардан чалаалыңар —деп сүмелевишаан, — кымнарны чалаар бис?»—деп айтырдым. Дыка хөй уруглардың бичин оол, кыс дунмалары бар. Уруглар оларны чалап эгелээнкер, бичин оолдарның болгаш кыстарның холчугаштары хризантемаларже сундугулай бергилөр, ынчалаадаа мөзүн кижизиткен уругларым чечектерни үзүп, чуларын чөпшөөревейн турган.

«Бир эвес хой чечектер өстүрүп алзывысса, ынчан март 8-ти үткуштур силерниң аваларыңарга шуптузувга бир-бир хризантемадан белекке бөөр бис» деп уруглларга чугаалаан мен.

Ол күзел уруглары сорук киирген болгаш марттың эгезинде биске дыка хөй чечектер бар апарган. Байырлалга аваларывысты чалааш, оларга сесерлиивис көргүзүп, чараш чечектерни белекке берип турдуувус. Школага Галяның соңгу незин база келген. Галя аная хризантеманы белек кылдыр сунган. Галя биле оон соңгу незинин арааларында хамаарылгазының дугайында, ол не чаагай сеткилдиг, эки кижи дээрзин бүзүредип, каш-даа катап чугаалашкан мен, ынчангаш мөзүн состерим бичин уругнуң чүрээнге, сеткилиге четкени ол.

Байырлалга Коляның болгаш Толяның аналары, Сашаның кырган-аазы болгаш Коляның соңгу незин келгеннинге кончуут өөрүп турган мен.

Бичин уругга хөй-ле чүвени чедир тайылбырлап шылавас сен. Буянныг, чаргай, бичe сеткил дугайында кайгамчык чараш сөстер оон медерелинге үрүлчү-ле чедип, синнигин турбас.

«Өөрүшкүнүң школазынга» амыдыралының баштайгы хүндүзүн эгелээш, уруглардың кижи бүрүзү өөрүшкүнү, мунгаралды, ажыг-шүжүгү болгаш өске кижиниң бергедээшкиннерни сагыш-сеткилиниң ханызындан хүлээп алырын, чурттап эртерин кызыдып турган мен.

Күзүн болгаш чазын колхозтуң чигир бөөр ырларының ажазкызы Андрей иреңге үргүлчү-ле аалдан барып турган бис. Кырганның өг-бүлезин чок, чаасхаавырган чорук—оон ханы мунгаралы. Бис келген санывыста-ла Андрей ирей амыраап, өөрүп турар дээрзин уруглар билип турганнар. Арыг азыраар черже баар мурнунда ирейге яблоктардан, виноград, сливалардан чедире берээлинер, хөвү чечектерин белекке берээлинер—ол амыраар, аная сеткилиниң ханызындан өөрүүр болгай деп, уруглярга сүмелээн мен. Бичин уруглардың чүректери кижиниң сагыш-сеткилизиниг ыяшы-бүрү идерээшкиниге улам-на човаагыр апар чыткан. Уруглар кырганга кандыг өөрүшкүүр шаннаарын боттары-ла дилеп турар апаргаан...

Өске кижилериң мунгаралынга болгаш ажыг-шүжүүнге сагыш човаагыр, дыннаагыр чорукту кижизидери—совет школаның чугуда сорулгазы. Өске кижиниң мунгаралы болуңун хуу мунгаралы болур болза, чүгле кижи ол өске кижиниң өөрүү, эжи болгаш ачы-дунмазы апаар.

...Бир эвес уруглуң аваачазынга, кырган ада-иезиниге ынакшылы бүлиниг чорукту кылыры-биле сорук киирбөөн болза, бодун тоглунган, думчуун бодаан чорукче ыыт-чай бөөр, бичин уруг аваазынга ол үүгле бодунун өөрүшкүзүнүң үнлезиннери болуруга, үүгле оон өөрүшкүзүнге херек болурга ыпак болур. Уруглуң чүрээнге ёзулуг-ла кижизиг ынакшылды—өске кижиниң хуу-салымы дээш дүвүреп, хөлзеп, сагыш човаар чорукту кижизидер херек. Өске кижиниң иштики сагыш-сеткилин чүрээ-биле билип алырынга кижизидери кижизидиге талазы-биле бодумнуң мурнумга салган сорулгаларымның эң чугулазы ол деп чугаалап болур.

Бир эвес бичин уругга оон эжиниң, өөрүүнүң, кыргаачазының, аная-ла ужурашкан чаңгыс чер чурттуунуң чүрээнде чүү бары хамаан чок болза, бичин уруг өске кижиниң характарыдан оон чүрээнде чүү барын көрүп билбес болза, ол кажан-даа ёзулуг кижи болуп ыыдавас. Мен кижизидип турар уругларымның чүректериниң сагыш човазигарын, олар үүгле хүн бүрү ужуражып турар улустарының характарычдан, оларның сагыш-сеткилиниң шимчэшкиниң, мунгаралы, өөрүшкүзүн база мунгаралы кижыдалын көрүп билир хире белек сайыралдыг болурун чедип алырын кызып турган мен.

...Сагыш-сеткилиниң, чүрээниң ханызындан медереп билири—бо дээрге, кижизидилгеге эң-не берге сорулганың бирээзи. Баарак, сагыш човаагыр, дыннаагыр чорукту школазы—бо дээрге найырал, эптежилге, ажы-дуңмалышкы чорук-тур. Үүгле өске кижиниң салым-чолунуң дугайында сагыш човаар чүрекке ёзулуг ынакшыл торуттунер. Уруглларга оларның сагыш човаар чоруурун өөнүү бар болза, кончуут-ла чугула. Мөзүн кижизидип турган уругларымның шак ындыг оонуу ары ажаахызы Андрей ирей апаргаан. Өске кижи дугайында сагыш салышкынны улгаткаш, хаңылаан тулум оон түрээ эштиринге, ада-иезиниге сагыш човаагыр апаар дээрзинге чоорту бүүрөп турар мен. Чаштарга Андрей ирейниң аарберге чуртталгазының дугайын чугаалап берип турдум. Оон ийи оглу дайынга олурткен, кадайы база чок апаргаан. Ол чаасхаавыраан.

— Кырганга үргүлчү барып турар бис, уруглар. Баргап санывыста-ла оку ыяш-ла өөртүр бис.

Кырганче баар дээн санында-ла кижи бүрүзү кырганны түнүк-биле өөртүр чоор деп боданы бөөр.

Уруглар ирейге альбомну белекке бергеннер, ында кижи бүрүзү чурук чуруп каан. Хем кыдыындан ыяшы-бүрү өөнүг хөй-хөй даштарны чыгаш база-ла Андрей ирейге белекке бердивис. Кырган бичин ыяш хааржакчыгаш кылгаш, аная даштарны ургаш биске белек кылдыр дамчыткан. Андрей ирей биске коданчыгаш, диңчигеш, хой чергелиг элээн каш дириг амыталнар хевирин ыыштан чазаа берген.

Уруглар бодунун өөнүүнге сагыш-сеткил талазы-биле хандыкшаан гудум-на, боттарын долгандыр бергелерни, мунгаралдарны, дүвүрээзиннерни хөй-биле эскерип турар апарганнар. Нина болгаш Саша чамдыкта школага кударгай, мунгараан шырайлыг кээп турганын олар эскерип каан. Уруглар утбашкылардан: аваар кандыг-дыр? деп айтырып турганнар. Аваазы яар аарып турар болгаш уруглар мунгаргай... Бир эвес бичин уруг эжиниң мунгаралын чиигедир дээш сагыш човаап турар болза, ынчан оон чүрээнге буянныг сеткил тыштып ыыштыг. Нинаның болгаш Сашаның аазынга барын, оларның сандында бок үнүштерни аштажыы, огородунда картофельди ажаажыы турган бис. Арыгже баар деп барганывыста, Нина биле Саша барып ыыдаарлар ирги бе деп айтыыр уруглары дүвүредир турган. Олар бажыңынга артын калгаш, ада-зынга дузалажыр таварылгалар тургулдан болгай. Бистиң иштиг өөрүшкүвүстүң хүнүнүң бүдүүзүнде Нина биле Сашаның бажыңынга баргаш, ыыдаар-ла дузавысты чедирип турган бис.

Иштилелге чурттаары дээрге оскелериниң эки чуртталгазы, амыр шөлээн чоруу дээш боттарының өөрүшкүзүн чөнүү-биле билири болур. Бичин уруглуң амыдралынга кажыдал, карак чажы, аас-кежик чок чорук таваржын турда-ла, ол болу өөрүп, таалап турар ындыг таварылгаларны кижи бүрүзү көргүлээн боор. А чамдыкта өөрүшкүнүң карак долган аяндан чаңгыс дамдыны-даа төкпеин деп сагыш салгаш, аваазы бичин уруглуң кичээнгейин мунгаранчыг, кажыдалдыг үүлдерден чайладыры кызыдер болгай.

Ол дээрге чүнүң-биле-даа чажыртынмаан үүгле бодуч тогдуварының школазы-дыр. Кижиниң чуртталгазының мунгаранчыг талаларындан бичин уругну ыратпанар, ону оюспанар. Бистиң чуртталгавыста үүгле өөрүшкү эвес, а харын мунгарал база бар дээрзин уруглар билзин. Өске кижилериниң мунгаралы, кажыдалы бичин уругнуң чүрээнче сиңиигин киржи.

Кижи чаш чылдарында бодунун өөрүшкүзүн кандыг үндезиннерден ап турганындан, кедизинде барын, оон аажы-чаңы, мөзү-шынары хамаржыр. Бир эвес оон өөрүшкүзү болал чок, үүгле ап ажыглаарынче угланган, бир эвес бичин уруг мунгарал, дорамчылал, кажыдал деп чүл дээрзин билбээн болза, ол бодун тогдувар, өске кижилериниң чуртталгазынга дүлей кижи болун өзер. Бистиң кижизидип турар уруглар ыыс дүши өөрүшкүнү—кижи дугайында сагыш човаашкыдан тывылган хайныышкыныг өөрүшкүнү билип алыры кончуут чугула.

Спорт

ЗАВОДТУҢ «СПОРТ ЦЕГИ»

Ийи муң дөрбелчин метр шөлдүг, алды чүс индир-олуттарлыг делгем спорт залының символ дүлгүүрүн Красноярскиниң металлургия заводунуң директоруң А. Кузнецовтуң холундан ол будурулгениң прессовщиги, бокс талазы-биле спорт мастери В. Филиппов хүлээп алган. Ол чаа бажыңны кадыкшылдыга цеги деп дүрүм өзүгаар адап болур: анаа-волейбол, баскетбол талазы-биле, хол бомбүүнге, чиик атлетикага, гимнастикага, акробатикага маргылдаалар болгулаар.

Чаа спорт залының ажыдыышкыны-биле холбаштыр хостуг хүреш талазы-биле олимпий чемпиону И. Ярыгин, боодалга талазы-биле делегей болган Европа чемпиону Г. Запольских болган Енисейде душ кезээ. Күш-культураның ГТО комплекизин шингээдип алыры шыгыы контроль-да алдынган.

— Бистер бодувустуң спорт базазыстың иштики курлаарларының дузазы-биле доктаамал быжыглаан турар бис,— деп көдээ Совет дэргазы И. Загребе чугаалаар.—Ам күш-культуражуларның эргезинде:— Стадион, элээп каш спорт залдары, боодалга черге, он-он оюн шөлдери, лыжа базазы, далай эринде күш-культура-кадыкшыдыга летери.

(СЭТА-ның корр.).
Херсон область.

ЭЖИКЧИЛЕРНИҢ ЧАА ТУРЛАА

Нерис хемниң эринде «Жальгирис» дээр эжикчилер базазы тургустунган. Спортчуларның эргезинге ийи шывыглыг хөөлбек кышты еттүр ажылдаар: байдаркаларга, каноэлерге, академиктерге эжиндирер. Оон ангыда спорт оюннарының, аар атлетиканың алдары, үш үүс хемелиг селгүүстээшкин хөөлбэ, септелге мастерскаазы дериттинген.

«Динамо» иштиделдиг эжикчилери база-ла оортан ырак эвесте шак ындыг базазыны бо чылын алгаанар.

Хемелээр спорттуң болбаазын базазалары еске-даа литов хоорайларда туттунгулаан — Каунаста, Тракаедода, Биршитонаста.

С. ВАЙНТРАУБАС,
СЭТА-ның корр.

Вильнюс.

Телевидение

НОЯБРЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

10.00—«Ye». Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
10.55—«АБВГДейка».
11.25—«Силерге, ада-иелер».
11.35—«Эки бараанларны хөйну».
12.25—«Эртенги почта». Музыкалыг программа.
13.00—«Кадыкшылга». Эртем-тайылбырлалдыг программа.
13.45—Национал байырлал — Республиканың хүнүнге тураскаатган Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказының телевидениезиниң программазы.
14.45—«Кижи. Чер. Октаргай». Дамчыдыганым Совет Эвилелиниң ийи дапшыр Маадыры, ССРӨ-ниң үжүдүкчү - космонавтызы В. И. Севастьянов чорудар.
15.30—А. Ладов — Орус улустуң сес ырлары. Топ телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунун орус улустуң хөгжү»-ниң хереклелериниң үлегерлиг оркестри күүсеттирдиг.
Дирижеру — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Некрасов.
15.45—«Билдингир-даа бол эвдептиг». Дамчыдыганы профессор С. П. Капица чорудар.
16.45—Мультфильмнер программазы: «Манаваан турганы Мишка дугайында». «Рекс —орт шерии», «Бичин енот».
17.15—«Правда» солунуң политиктиг тайылбырлаачызы Ю. А. Жуковтуң делегей байдалынын дугайында беседазы.
18.00—Хоккей талазы-биле ССРӨ-ниң чемпионады. «Спартак» — «Крылья Советов». ЦСКА-ның Спорт ордузунан дамчыдылга. Чапсарда — «Спортлото». Медчелер.
20.30—«Ыр-78».
21.10—«Океанда ортулуктар». Телешиниик баштайгы көргүзүү. Автору — Э. Хемунгуй. 1-ги кезээ.
22.30—«Ye». Информастыг программа.
23.00—«Океанда ортулуктар». Телешиниик улаштызы. 2-ги кезээ.
00.30—01.10—Танцы залы. Төптенде — медээлер.

Агаар

Бөгүн республикага көлүп турар булуттаар, чагбас. Барын чүк утпаныышкыныг хаттың дүргени секундада 2—7 метр чедер. Агаарның температуразы 10—15, чамдык черлерге 5—10 градус соор.

Кызылга база аяс хүн болур. Хат кошкак. Агаар үнүзү 10—12, дүне 25—27 градус соор.

Республиканың автоорукталырга эртенги шактарда туманнаар, бир муң метр хөрөчерге орукчуң көстүру эки болдур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

НОЯБРЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Коргуттурбас эзи» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тергиин чараш Василиса» 10.10, 11.40, 15.20, «Маркизах хомут» 13.40, 16.50, 18.30, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ак берулер» 15.00, 18.40, «Сергий алд» 16.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Арага тигиичилери», «Адыр, мана!» 15.00, 18.40, «Эр кижиниң шыныгы амыдыралы» 16.50, 20.30 шактарда.

Ноябрь 26-да (дыштаныр хүнде) 14 шакта чырыдыышкын «Совет-америк харылзаалар» Политиктиг бажыңынга дээн өртектиг лекция болур. Лекцияны Москвадан келген лектор, тоогу эртемнериниң кандидады Л. С. Вавилов номчуур.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-68, редакторнуң ораанчызының 2-35-24, 2-31-75, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарааттың 2-23-35, партийаа амыдырал болгаш совет тургузуу киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, улетөөр киллизиниң 2-22-64, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтериянының 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17531. Чагыг № 2730.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС — 01337.